

sakarya üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi 3/2001

tefsir

ŞİHÂBÜDDİN MAHMÛD el-ÂLÛSÎ,
HAYATI, ESERLERİ VE TEFSİRİ RÛHU'L-MEÂNÎ

Alican DAĞDEVİREN*

Summary

Alusi who lived in the 19th century is a very productive and prominent religious scholar. He was qualified in various subjects such as Arabic, Islamic theology, logic, astronomy. He gave legal religious response to produce solutions of his society's problems. He took place his well-known position with his Quranic Exegesis called *Rûhu'l-Meani*. He scrutinized the previous Qur'anic Exegesis with a great care and evaluated these religious literatures with critical mentality. Right opinions were supported by Alusi and the others were selected by him. It can be noted that he adopted scientific and logical approaches when he was writing his exegesis, and composed two types of understanding of the Qur'an, which are literal meaning and allegorical meaning. Generally speaking *Rûh'ul-Meani* was accepted one of the significant resources among the later commentators. It also indicated that to produce well-qualified Qur'anic exegesis is not peculiarity of the past, and he proved with his exegesis that contemporary scholars can write excellent Quranic exegesis.

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim, tarih boyunca üzerinde bir çok açıdan çalışmalar yapılmış müstesna bir kitaptır. Tefsir ve tefsir ilimleri yönünden de bir çok tetkiklere konu olmuştur. Hz. Peygamber ile başlayan bu faaliyet, günümüze kadar devam etmiş ve bu birikim zengin bir kütüphane oluşturmuştur.

Kur'an-ı Kerim tefsiri denilince ismi ilk akla gelen kaynaklarla birlikte zikredilen *Rûhu'l-Meânî*'nin, tefsir külliyatı içinde önemli bir yeri vardır. Bu eser, müellifinin, tüm ilmî kudretini ortaya koyarak, tüm çabasını sarf ederek, rivâyet ve dirâyet yönüyle seçefin görüşlerini bir araya getirdiği bir tefsirdir. Âlûsî, tefsirinde, ulemanın

görüşlerini, tenkitçi hür bir bakış açısıyla, kabiliyet ve zihin kuvvetine dayalı bir tercih süzgecinden geçirerek bir araya getirmiştir. Ayrıca âyetlerin sonunda yaptığı işârî yorumlar sebebiyle de, tefsirler arasında temayüz etmiş bir eser olan *Rûhu'l-Meânî*, değerli bir tefsîr ansiklopedisidir.

A. HAYATI

1. Doğumu ve Ailesi

İsmi, Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî el-Bağdadî'dir.¹

Müellifin dedeleri, Hülâgu'nun Bağdat'ı istilâsı üzerine Bağdat'tan göçerek Âlûs denilen adaya yerleşmiştir. Bağdat yakınındaki, Fırat Nehri üzerinde yerleştikleri bu adaya nisbetle Âlûsî diye meşhur olmuşlardır².

Âlûsî'nin, künyesi kaynaklarda "Ebu's-Senâ", lakabı ise "Şihâbüddîn" olarak geçmektedir³.

Nesebi, baba tarafından Hz. Hüseyin'e, anne tarafından Hz. Hasan'a kadar ulaşmaktadır⁴.

Bağdat'ın köklü, salih, mütedeyyin ve âlim bir ailesinden olan Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd el-Âlûsî, 1217/1802 yılı, Şa'ban ayının 14. günü cuma öncesi Bağdat'ta dünyaya gelmiştir⁵. Âlûsî, ilim hayatına erkenden atılmasına zemin hazırlayan bir aile ortamında dünyaya gelmiştir⁶.

Babası Abdullâh, Bağdat'ta Ebu Hanîfe Camii'nde kırk yıl müderrislik yapmıştır. Ayrıca Reisü'l-Müderrisin olarak Şehit Ali Paşa Medresesi'ncle dört yıl ders vermiştir. 1246/1830 yılında tâun hastalığı sebebiyle Bağdat'ta vefat etmiştir. Yaklaşık seksen yıl yaşamış ve Şeyh Ma'ruf el-Kerhî Kabristanlığı'na defnedilmiştir⁷.

1 Kehhâle, Ömer Ruza, *Mu'cemü'l-Müellifin*, (I-XV), Şam, 1957, III, 815; Zirikli, Hayrüddîn, *el-Âlâm Kâmûs-u Terâcim li Eşhürü'r-Ricâl*, (I-XI) Beyrut, 1969, VIII, 54.

2 Kehhâle, a.g.e., III, 815; Âlûsî, Mahmûd Şükrî, *el-Miskü'l-Ezfer*, el-Âdâb, Bağdad, 1930, s.24; Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, (I-II), Dâr-u İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 1972, I, 352.

3 Kehhâle, a.g.e., III, 815; Zirikli, a.g.e., VIII, 53; Zehebî, a.g.e., I, 352; Bilmen, ÖmerNasûhî, *Büyük Tefsîr Tarihi*, D. İ. B. Yayınları, Ankara, 1960, s. 565; Âlûsî, ŞihâbüddînMahmûd, *Şehiyyü'n-Neğam fi Tercemet-i Şeyhü'l-İslâm Ârifî'l-Hikem*", Tahkîk, Dr. Muhammed el-Îd el-Hatrâvî, Müessesetü'Ükûmî'l-Kur'ân, Beyrut, 1953,s.13.

4 Âlûsî, Şihâbüddîn Mahmûd, *Ğarâibü'l-İğtirâb ve Nüzhetü'l-Elbâb*, Şâbender, Bağdad,h.1327, s. 106; Şükrî, *Miskü'l-Ezfer*, s. 31; Bilmen, a.g.e., s. 565.

5 Âlûsî, a.g.e., s. 5; Şükrî, a.g.e., s. 23; Bilmen, a.g.e., s. 565; Zehebî, a.g.e., I, 352

6 Âlûsî, *Şehiyyü'n-Neğam*, s. 22.

7 Şükrî, a.g.e., s. 4; Abdülhamîd, Muhsin, *el-Âlûsî Müfessiran*, Matbaatü'l-Meârif, Bağdad,1969, s. 41.

Kaynaklarda “saliha bir kadın” olarak nitelendirilen annesi Fatma, Âlûsî, küçük bir çocukken vefat etmiştir⁸.

Âlûsî, üç çocuklu bir ailenin en büyük çocuğudur. Kardeşleri Abdurrahman (v. 1284/1867) ve Abdülhamîd (v. 1324/1906)’dir⁹.

Âlûsîler bir ilim ailesidir. Bu hanedandan birçok meşâhîr yetişmiştir. İşte bunlardan biri de Şihabüddîn Mahmûd el- Âlûsî’dir¹⁰.

2. Çocukluğu ve Tahsili

Âlûsî, küçük yaşından itibaren Kur’ân-ı Kerim’i ezberlemeye başlamıştır. Beş yaşına ulaştığında üstün zekâ belirtileri kendini göstermiş ve henüz Kur’ân-ı Kerim’in hıfzını tamamlamadan, Arapça kitaplarından bazı bölümler ezberlemiştir¹¹. *Ecrumiyye* ve İmâm-ı Mâlik’in *Elfiye*’si gibi nahiv kitaplarını ezberlediğinde ise henüz yedi yaşındadır¹².

Reîsü’l-Müderrişîn olan babası, Âlûsî’nin öğrenimini bizzat kendisi üstlenmiştir¹³. Babasından yeteri miktarda Arap dili, Hanefî ve Şafiî fıkhi, mantık ve hadis kitaplarından bazı bölümler tahsil etmiştir¹⁴. Asrının ilimlerinden de bir bölüm tahsil etmek sûretiyle pozitif ilimlere de vâkıf olma yoluna gitmiştir¹⁵. Bütün bu ilimleri on yaşından önce, kelâm ilmini ise on üç yaşında tahsil ettiğini görüyoruz¹⁶.

Âlûsî, asrının önde gelen ilim adamlarının meclislerine katılmış ve onlardan ders almıştır¹⁷. On üç yaşında iken “rahle-i tedris” inde karar kıldığı hocası “Musullu Alâeddîn Efendi”, o’nun ilim hayatında büyük önem taşır. Âlûsî, Alâeddîn Efendi’den uzun süre dersler okumuş ve icazetini almıştır¹⁸. Kendisine *rivâyet ve dirâyet ilimlerinin inceliklerini anlaması* hususunda en büyük yardımcı olan bu hocasıyla süren tahsil hayatı on dört yılı bulmuştur¹⁹. Uzun süren bu tahsil hayatından sonra h. 1241 yılı Muharrem ayının başlarında icazet almıştır²⁰.

8 Abdülhamîd, a.g.e., s. 41.

9 Şükrî, a.g.e., s. 4.

10 Bilmen, a.g.e., s. 565.

11 Şevvâf, Abdülfetrah, *Hadîkatü’l-Vürûd*, Mektebetu Hâşim el-Âlûsî, ts., s. 7.

12 Âlûsî, *Ğarâib*, s. 6; Azzâvî, Abbâs, *Zikrâ Ebi’s-Sená*, Sâlihîyye, Bağdad, 1958, s.12.

13 Âlûsî, *Şehiyü’n-Neğam*, s. 22.

14 Âlûsî, a.g.e., s. 6; Şevvâf, a.g.e., s. 9.

15 Âlûsî, a.g.e., s. 22.

16 Âlûsî, a.g.e., s. 6.

17 Âlûsî, a.g.e., s. 6-8; Şevvâf, a.g.e., s. 11-12.

18 Abdülhamîd, a.g.e., s. 42.

19 Cündî, Enver, *Terâcimü’l-Âlâmü’l-Muâsirîn fi’l-Âlemi’l-İslâm*, Kâhire, 1970, s. 48

20 Azzâvî, Abbâs, *Zikrâ Ebi’s-Sená*, Sâlihîyye, Bağdad, 1958, s.18.

Daha çocukluğunun ilk devrelerinde başlayan ilim hayatı, Âlûsî'nin ulaştığı ilmî seviyede büyük rol oynamıştır²¹.

Torunu Mahmûd Şükrî, Âlûsî'nin, dâhî bir kişilik, keskin bir zekâ sahibi olduğunu ifade ederken, tetkîk ve tahkîk gücünden de övgüyle bahsetmektedir. Sevimli kişiliği, kul hakkına riâyeti, vefâkârlığı, üstün yaratılışlı oluşu, ibadete ve istiğfara düşkünlüğü, güzel ahlâkı ve çok sabırlı oluşu da onu anlatırken bahsettiği özellikleri arasındadır²².

Büyük hoşgörüsü²³, yiyecek ve giyeceğini öğrencileriyle paylaşmaya varacak kadar cömertliği elimize ulaşan bilgiler arasında yer almaktadır²⁴.

İlmî çalışmalarının yoğunluğuna rağmen toplumdan soyutlanmamış, aksine toplumla iç içe, sosyal hayata iştirak eden âlim ve zâhid bir kişilik sergilemiştir. Bağdat'taki ilmî ve fikrî hareket onunla canlılık kazanmıştır²⁵.

İnsanları doğru yola iletmek, Allah 'ın emirlerini insanlara tebliğ maksadıyla yaptığı vaazlar tam hedefine ulaşmıştır. El-Fârûkî, Âlûsî'nin vaazının tesirinden bahsederken *taşa nakış işleme* benzetmesini yapmaktadır²⁶.

Hutbe ve risaleleri de unutulmaz güzelliktedir. Fakat, büyük çoğunluğu muhafaza edilememiştir²⁷.

İlmî kudreti ve edebî yönü Âlûsî'nin kişiliğini âbideleştirmiştir.

3. Hocaları

a) Babası Abdullah Efendi: Büyük bir ilim adamı ve İmâm-ı Âzam Medresesi'nde kırk yıl görev yapmış kıymetli bir müderristir²⁸. Âlûsî, tahsil hayatının ilk devresini babası Abdullah'ın yanında tamamlamıştır²⁹.

b) Molla Hüseyin el-Cubûrî: Âlûsî, muttakî ve salih bir kişi olarak nitelendirdiği bu hocasından, ciddî bir Kur'ân eğitimi aldığını ifade etmektedir³⁰.

c) Seyyid Ali b. Seyyid Ahmed: Âlûsî'nin amcasının oğludur. Âlûsî, kendisinden *Adudiye* üzerine yazılmış *Kuşçu Şerh*'ni okumuştur³¹.

21 Âlûsî, *Şehiyü'n-Neğam*, s. 22.

22 Şükrî, a.g.e., s. 10-13.

23 Âlûsî, Şihâbüddin Mahmûd, *el-Makâmât*, Haceriye, Kerbelâ, h.1273, s. 48; Âlûsî, *Şehiyü'n-Neğam*, s102.

24 Abdülhamîd, a.g.e., s. 71; Zehebî, a.g.e., I, 353.

25 Âlûsî, a.g.e., s. 13

26 Şükrî, a.g.e., s. 12.

27 Şükrî, a.g.e., s. 11; Zehebî, a.g.e., I, 353.

28 Azzâvî, a.g.e., s. 13.

29 Şükrî, a.g.e., s. 3-4.

d) Seyyid Muhammed Emin b. Seyyid Ali: Arap dilini edebî konuşmada ve beyan ilminde mâhirdir. Âlûsî, Seyyid Muhammed Emin'den *Şerhe'l Ved'iyye* adlı *Adudiye Şerhü*'ni okumuştur³². Seyyid Muhammed, 1246/1830 yılında vefat etmiştir³³.

e) Abdülaziz Şevvaf: Âlûsî, dirâyetli bir ilim adamı ve faziletli bir kişi olarak nitelendirdiği bu hocasının, Arap dilinde ikinci Sibeveyh olarak nitelendirile bileceğinden bahseder³⁴. Abdülaziz Şevvaf, 1246/1830 yılında vefat etmiştir³⁵.

f) Alâeddîn Ali Musullu: Musul'un ilim ailesindedir. Bağdat'taki Âtike Hâtun Medresesi'nin ilk müderrisidir. Birçok te'lif eseri vardır³⁶. Âlûsî, “kendisinden icazet alıncaya ve eğitim-öğretimindeki istifadenin son merhalesine gelinceye kadar yanında kaldığını” söyler. Hocasının ilimdeki üstünlüğünü anlatmak için bir teşbih yaparak *hocasını bir ilim güneşine, diğer âlimleri de yıldıza benzetir* ³⁷.

g) Ziyâeddîn Hâlid Nakşibendî: Ehl-i sünnet ve'l-cemâat üzere olmaya aşırı düşkün, büyük bir âlim ve zâhid bir kişidir. Nakşibendî Tarikatı'nın şeyhlerindedir. Âlûsî, onun, zamanının bir tek saatini bile, ilmî bir meselenin çözümü veya ibâdet etmek dışında geçirmediğini söyler. Hocası için “Biz, onun bir benzerini görmedik, öyle zannederim ki, o da kendi benzerine rastlamamıştır” der³⁸. Âlûsî, bu hocasından sıfatlar konusu ve tasavvuf sahasında istifâde etmiştir³⁹. Hâlid Nakşibendî, 1242/1826 yılında Şam'da vefat etmiştir ⁴⁰.

h) Şeyh Ali Süveydî: Ali Süveydî, selef akîdesine mensup, vehhâbîlik ithamından uzak bir akîdeye sahiptir. Âlûsî, hocasını tanıtırken “O'ndan daha güçlü bir hadis hafızını, telaffuzu daha tatlısını, vaazı daha güzelini, dili daha anlaşılmasını, beyânı daha açığını ve daha vakurunu görmediğini” ifade eder⁴¹. Âlûsî, hocası Ali Süveydî'den, İbn Hacer el-Askalânî'nin *Şerhü'n-Nuhbe* adlı eserini okumuştur. Ali Süveydî, 1237/1821 yılında Şam'da vefat etmiştir⁴².

30 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 7-8

31 Âlûsî, a.g.e., s. 5-6.

32 Âlûsî, a.g.e., s. 8.

33 Abdülhamîd, a.g.e., s. 56.

34 Âlûsî, a.g.e., s. 7; Âlûsî, *Şehiyü'n-Neğam*, s. 2.

35 Abdülhamîd, a.g.e., s. 56.

36 Abdülhamîd, a.g.e., s. 57.

37 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 9.

38 Âlûsî, a.g.e., s. 17-18.

39 Abdülhamîd, a.g.e., s. 57.

40 Abdülhamîd, a.g.e., s. 57.

41 Âlûsî, a.g.e., s. 16.

42 Abdülhamîd, a.g.e., s. 58.

i) Yahyâ el-Îmâdî: Muasırları arasında ilimde lider ve fazilet ehli olarak tanınmıştır. Şafîî fıkhında otorite olarak kabul edilmiştir⁴³. Âlûsî, hocasından tefsir, hadis, fıkıh, rivâyet ve dirâyetle ilgili ilimlerden icazet aldığını belirtir⁴⁴. Hocası'nın âlimlerin en bilgini olduğunu söyler⁴⁵. Yahyâ el-Îmâdî , hicrî 1250'li yıllarda vefat etmiştir⁴⁶.

i) Abdullah el-Ömerî: Âlûsî, kendisinden kıraat dersleri almıştır. Ebu Amr, İbn-i Kesir ve Nafi`in kıraatlerini almıştır. Abdullah el-Ömerî, 1297/1879 yılında vefat etmiştir⁴⁷.

j) Şeyh Abdurrahman el-Küzberî: Âlûsî'ye rivâyet ve dirâyet ilimlerine dâir isnadı uzun ve tam bir icazet vermiştir⁴⁸. Şeyh Abdurrahman, 1262/1846 yılında vefat etmiştir⁴⁹.

k) Şeyh Abdüllatif: Beyrut Müftüsü Ali Efendi'nin oğludur⁵⁰. Âlûsî'ye akfî ve naklî ilimlere dâir icazet vermiştir. İcazet verdiği ilimlerin senedini de büyük İslâm âlimlerine varıncaya kadar zikretmiştir. Beyrut'ta, 1260/1844 yılında vefat etmiştir⁵¹.

l) Şeyhü'l-İslâm Ârif Hikmet: Ârif Hikmet, 1200/1785 yılında doğmuştur⁵². Âlûsî, tefsirini Abdülmecid'e takdim için İstanbul'a geldiğinde kendisiyle karşılaşmıştır⁵³. O zaman Ârif Hikmet, Hilâfet merkezinin başkentinde Şeyhü'l-İslâm olarak bulunmaktadır.⁵⁴ Âlûsî, İstanbul'a geldiğinde Ârif Hikmet'ten teberrüken icâzet almıştır⁵⁵.

Ayrıca Âlûsî, Hacı Derviş, Molla Rasûl Şevkî ve Hafız Muhammed b. Ahmed gibi isimleri de hocaları arasında zikreder⁵⁶.

43 Âlûsî, a.g.e., s. 19.

44 Şevvâf, a.g.e., s. 205.

45 Âlûsî, a.g.e., s. 19.

46 Abdülhamîd, a.g.e., s. 59.

47 Âlûsî, *Neşvetü's-Şümûl fi's-Seferi ilâ İslâmbul*, Vilâye, Bağdad, h.1293, s. 7

48 Âlûsî, *Çarâib*, s. 19.

49 Zirikli, a.g.e., IV, 110.

50 Âlûsî, a.g.e., s.19.

51 Zirikli, a.g.e., IV, 183.

52 Âlûsî, *Şchiyyü'n-Neğam*, s. 55.

53 Cevdet Bey, *Tefsîr Tarihi*, Ahmet Kâmil Matbaası, İstanbul, 1927, s. 149; Cündî, a.g.e., s. 482.

54 Âlûsî, *Çarâib*, s. 276-297; Bilmen, a.g.e., s. 565

55 Bilmen, a.g.e., s. 565.

56 Azzâvî, a.g.e., s. 13.

4. İstanbul Seyahati

Âlûsî, 1267/1850 yılında İstanbul'a gelmiştir⁵⁷. İstanbul'a gelmesine zâhiren tefsîrinin sebep olduğunu, hakikatte ise başka sebeplerin bulunduğunu ifade etmiştir⁵⁸.

Tefsîrini vesile kılarak, içinde bulunduğu durumu İstanbul'a anlatmak üzere, bu seyahate çıkmaya karar vermiştir. Âlûsî, yazmakta olduğu tefsîrinin bir kısmını Sultan Mahmûd Kütüphanesi'ne hediye etmiş, daha sonra yazdığı üç cildi de Sultan Abdülmecîd'e ithaf etmiştir. Kalan iki cildini de tamamlayarak 1267/1850 yılında bu yolculuğa çıkmıştır⁵⁹.

Âlûsî, Sadrâzam Reşid Paşa ile ve Müsteşarı Fuad ile görüşmüş, her ikisinin de gösterdikleri ilgi ve hoş sohbetten son derece memnun olmuştur⁶⁰. Fakat yine de tam anlamıyla işini düzeltemeden memleketine dönmeye mecbur kalmıştır⁶¹. Bağdat'a dönüşü iki yıl sonra, 1269/1852 yılı Rebi`ü'l-evvel ayının on beşi perşembe günü olmuştur⁶².

Âlûsî'nin İstanbul seyahati hem kendisi için, hem de ilim dünyası için önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu seyahati sayesinde Bağdat'ta görüştüğü eski dostlarıyla dostluklarını tazelemiş ve baba dostlarıyla görüşmüştür. İlim âlemine ise, *Ğarâibü'l-İğtirâb*, *Neşvetü's-Şümûl*, *Neşvetü'l-Müdâm* ve *Şehiyyü'n-Neğam fî tercemet-i Şeyhi'l-İslâm Ârifî'l-Hikem* olmak üzere dört kıymetli eser bırakmıştır⁶³.

5. Hizmet ve İlmî Faaliyetleri

Küçük yaşından itibaren başlayan tahsil hayatı bir süreklilik arz etmiş ve Âlûsî'ye kısa sürede müderrislik unvanı kazandırmıştır. Yirmi bir yaşına ulaştığında, Bağdat ulemâsının da toplandığı görkemli bir günde hocası Musullu Âlâeddîn Efendi'den icâzet almıştır⁶⁴.

Nu`man Bacacı'nın medresesinde müderrislik⁶⁵, Emin Bacacı'nın yaptırdığı medrese ve cami'de hatiplik ve vâizlik yapmıştır⁶⁶. Ayrıca "Merhum Hacı Molla

57 Âlûsî, a.g.e., s. 2.

58 Bilmen, a.g.e., s. 570.

59 Âlûsî, a.g.e., s. 25; Bilmen, a.g.e., s. 570.

60 Âlûsî, a.g.e., s. 118-119.

61 Yalıtıkaya, Şerâfettin, "Âlûsî", İslâm Ansiklopedisi, M. E. B. Basımevi, İstanbul, 1978, I, 391

62 Bilmen, a.g.e., s. 571.

63 Âlûsî, *Şehiyyü'n-Neğam*, s. 28.

64 Âlûsî, *Ğarâib*, s. 20.

65 Şevvâf, a.g.e., s. 20; Âlûsî, a.g.e., s. 20; Eserî, Muhammed Behcet, *Âlâmü'l-İrâk*, Selefîyye, Kâhirc, 1945, s. 22.

66 Âlûsî, a.g.e., s. 20; Şevvâf, a.g.e., s. 22.

Abdülfeṭrah Mescidi”ndeki öğretim faaliyetleri yanında, “Mescid-i Kameriyye”, “Mescid-i Nefise Hanım” ve “Mercan Camii”nde dersler vermeye devam etmiştir⁶⁷.

Âlûsî, Abdülğanî Cemil (1780/1861)’in Bağdat Hanefî Müftülüğü zamanında *Fetvâ Emîni* olarak tayin edilmiş ve yine *Kâdiriyye medresesi’nde müderris* olarak göreve başlamıştır⁶⁸.

Vezir Ali Rıza Paşa tarafından, Bağdat’ın önde gelen ilim adamları dışında başkalarına verilmeyen *Mercan Vakfı Mütevellîsi* olmakla mükafatlandırılmıştır. Ayrıca Sultan tarafından kendisine “Saltanat-ı Dâr-ı Aliyye Müderrisliği” ünvanı verilmiştir⁶⁹. Hicrî 1248 yılında Bağdat’ın Hanefî Müftüsü olmuştur⁷⁰.

Âlûsî’nin, buraya kadar sıralamış olduğumuz hizmetlerine, yazmış olduğu eserlerini, yetiştirmiş olduğu talebelerini de kattığımızda adeta tüm ömrünü ilme vakfettiğini görürüz. Ayrıca kendi neslini devam ettirecek olan her biri ilimle mücehhez beş erkek evladını ve bu çalışmayı yaparken kendi eserlerinden istifade ettiğimiz torunlarını da hesaba kattığımızda, Âlûsî’nin ilme olan hizmetleri tüm açıklığıyla gözler önüne serilmiş olur.

6. Vefatı

Âlûsî, 1270/1854 Zilka`de ayının yirmi beşinci günü rûhunu teslim etmiştir⁷¹. Cenazesini meşhur talebesi Muhammed Emîn yıkamıştır. Âlûsî’nin ölüm günü, cenazesine büyük bir kalabalığın katıldığı büyük bir gün olmuştur⁷². Cenaze namazını büyük bir Hanefî cemâati kılmış, bunu Şâfiî cemaati takip etmiştir. Bir çok İslâm ülkesinde de gıyâbî cenaze namazı kılınmıştır. Bağdat’ta, Şeyh Ma`ruf el-Kerhî Kabristanlığı’na defnedilmiştir⁷³.

Arkasında, Abdullah Behâüddîn⁷⁴, Adbülbâki Sadeddîn⁷⁵, Ebu’l-Berekât Nu`mân Hayreddîn⁷⁶, Muhammed Hâmid⁷⁷, ve Ahmed Şâkir⁷⁸ isimli beş erkek evlat bırakmıştır.

67 Şevvâf, a.g.e., s. 20-22; Azzâvî, a.g.e., s. 27.

68 Şevvâf, a.g.e., s. 22-24; Azzâvî, a.g.e., s. 27.

69 Âlûsî, a.g.e., s. 24.

70 Zirikli, a.g.e., VIII, 53; Âlûsî, a.g.e., s. 25; Azzâvî, a.g.e., s. 28; Zehebî, a.g.e., I, 353.

71 Azzâvî, a.g.e., s. 4-5; Âlûsî, *Şehiyyü’n-Neğam*, s. 17; Zehebî, a.g.e., I, 354

72 Şükrî, a.g.e., s. 20.

73 Corci, Zeydan, *Terâcim-i Meşâhiri’s-Şark ve’l-Ğarb*, Hilâl, Kâhire, 1902, s.163; Abdülhamîd, a.g.e., s. 53; Zehebî, a.g.e., I, 354.

74 Bilgi için bkz. Şükrî, a.g.e., s. 38, 42-43; Yaltkaya, a.g.e., I, 391.

75 Bilgi için bkz. Şükrî, a.g.e., s. 46, 49; Yaltkaya, a.g.e., I, 392.

76 Bilgi için bkz. Şükrî, a.g.e., s. 51.

77 Bilgi için bkz. Şükrî, a.g.e., s. 56-57.

78 Bilgi için bkz. Şükrî, a.g.e., s. 58; Abdülhamîd, a.g.e., s. 55.

Âlûsî, kısa fakat verimli bir ömür yaşamıştır⁷⁹. Hayatını ilim öğrenme ve öğretmeye adanmıştır⁸⁰.

B. İLMÎ ŞAHİSİYETİ

Âlûsî, çeşitli ilim dallarında eserler vermiştir. Bilhassa ilmî kudret ve otoritesini *Rûhu'l-Meânî* adlı tefsîrinde ortaya koymuştur⁸¹.

1. İlmî Kudreti

Âlûsî, Irak'ın yetiştirmiş olduğu yüksek âlimlerden biridir⁸². Zekâ ve tefekkürdeki dehası ile tanınmaktadır⁸³. Hafızasının kendisini hiç yanıltmadığı ve en zor meseleleri bile halledecek fikrî güce sahip olduğu, elimize ulaşan bilgiler arasında yer almaktadır⁸⁴. Küçük yaşında başladığı tahsil hayatıyla da bu parlak zekâ ve kabiliyeti değerlendirmiş, kendi sahalarında otorite olmuş kültürlü ilim adamlarından dersler almıştır⁸⁵. Kısa sürede Irak'ta ilimde alem olmuştur⁸⁶.

Arap dilinin çeşitli sahalarında, tefsîr, hadis, fıkıh ve usul bilgisi gibi naklî ilimlerde; mantık, felsefe, astronomi ve kelâm gibi aklî ilimlerde icâzetler almıştır⁸⁷.

Birçok ilim dalında temâyüz etmiş olan Âlûsî, çeşitli ilim dallarında eserler vermeye muvaffak olmuştur. Bilhassa ilmî kudret ve otoritesini *Rûhu'l-Meânî* adlı tefsîrinde ortaya koymuştur⁸⁸. Bu tefsir hakkında âlimler ve edipler övgü dolu sözler söylemişlerdir. Bağdat'ın en başarılı edebiyatçılarından olan Muhammed ez-Zehâvî, Âlûsî'nin, üstünlüğünü belgeleyen birçok eserinin olduğunu, fakat bu eserler arasında *Rûhu'l-Meânî*'nin çok önemli bir yeri olduğunu anlatır. Ruhûl Meânî gibi ölümsüz bir eser meydana getirdikten sonra ölümden korkmaya gerek kalmadığını, böyle bir eserle, insanın isminin sonsuzluğa kadar hatırlanacağını ifade eden sözler söyler⁸⁹.

Mahmûd Şükrî'nin, "O'nun ilim ve araştırmaya olan raġbeti, yaşantısı ve hayatına olan raġbetinden daha fazlaydı. Zaten temiz kişiliġi de ilim elde etme ve

79 Cündî, a.g.e., s. 481.

80 Âlûsî, a.g.e., s. 17.

81 Şükrî, a.g.e., s. 16; Zehebî, a.g.e., I, 355.

82 Bilmen, a.g.e., s. 565; Zehebî, a.g.e., I, 352.

83 Şükrî, a.g.e., s. 10.

84 Şükrî, a.g.e., s. 11; Zehebî, a.g.e., I, 353.

85 Âlûsî, *Ġarâib*, s. 5-19.

86 Zehebî, a.g.e., I, 352.

87 Âlûsî, a.g.e., s. 5-19, 276-297.

88 Şükrî, a.g.e., s. 16; Zehebî, a.g.e., I, 355.

89 Bilmen, a.g.e., s. 566.

ilmin gölgesinde gölgelenmek üzere yaratılmıştı. O'nun ilim ve ilimle olan meşgûliyeti 'kalıcı olan seâdet yurduna' göçünceye kadar artmaya devam etmiştir." şeklindeki sözleri, Âlûsî'nin ulaştığı payedeki fitrî unsuru ifade etmektedir⁹⁰.

2. Edebî Yöntü

Âlûsî, ilmî kişiliği yanında, edib ve şâir bir zattır. Özellikle nesiri pek selis, tatlı bir üslûba, bir âhenge sahiptir. Yazıları yüksek Arap edebiyatçularına mahsus bir fesâhat ve belâğati hâiz bulunmaktadır⁹¹. Bağdat Üniversitesi Arap dili bölümü profesörlerinden Mustafa Cevâd, Âlûsî'nin *Keşfu't-Turra a'ni'l-Gurra* adlı eserinden bahsederken, onun, Arap dilinde Harîrî'yi geçtiğini öne sürer⁹².

Cinas, istiâre, teşbih gibi edebî güzelliklere önem vermiştir. Bunu tefsîri başta olmak üzere bütün eserlerinde uygulayarak göstermiştir⁹³.

3. İtikat ve Fıkıhta Mezhebi ve Tasavvufî Konulara Yaklaşımı

Âlûsî, selef mezhebine ve sünnî akidesine mensuptur. Bu sebeple çoğunlukla Mutezile ve Şîâ gibi kendi mezhebine muhalif olan mezhep ashabının görüşlerini çürütür⁹⁴. Çocuklarına, yaşantılarında en doğru ve en sağlam akide olduğu için, selef akidesine sarılmaları hususunda nasihatte bulunur⁹⁵. Meselâ "Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de perde vardır. Onlar için büyük bir azab vardır" (Bakara, 2/7) ayetini tefsîr ederken: "Mühürleme"nin ehli sünnete göre Allah'a isnat edilmesini ve bu ayette Mutezile'nin benimsediği görüşü zikreder. Mutezile'ye bu konuda cevap verme ve itizalî görüşlerine uygun te'villerini çürütme hususlarında sözü burada zikredilmeyecek kadar uzatır⁹⁶.

"Bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman, hemen dağılıp ona gittiler ve seni ayakta bıraktılar. De ki: Allah'ın yanında bulunan, eğlenceden de ticaretten de hayırlıdır. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır" (Cum'a, 62/11) ayetini tefsîr ederken: "Şî'a bu ayet sebebiyle sahabeye saldırıyor; özellikle Rasulullah ile birlikteyken, dinin direği ve birçok ibadetten faziletli olan namazdan yüz çevirmeleri sebebiyle dünyalarını ahiretlerine tercih ettiklerini ve bunu da defalarca yaptıklarını söylüyor". Bu iddiaya Âlûsî

90 Âlûsî, *Şehiyü'n-Neğam*, s. 24.

91 Bilmen, a.g.e., s. 569.

92 Cevâd, Mustafa, *el-Mebâhisi'l-Lügaviyye fi'l-İrâk*, ed-Dirâsâtü'l-Arabiyye, Kahire, 1955, s. 51.

93 Bkz. Âlûsî, Şihâbüddin Mahmûd, *Rûhu'l-Meanî fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Sebi'l Mesânî*, Dâru İhyai't Türaisil Arabî, Beyrut, ts., VIII,131; Âlûsî, Çarâib, s. 205.

94 Zehebî, a.g.e., I, 356.

95 Âlûsî, *Makâmât*, s. 3-4.

96 Zehebî, a.g.e., I, 357.

şöyle cevap verir: "Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Aşere-i Mübeşşere'nin diğerleri, Rasulullah'ın etrafından dağılıp, kervana gitmemişlerdi, üstelik bu hadise henüz toplumun çoğunun tamamen şeriâtın adabıyla bezenmemiş oldukları, Hicret'in ilk günlerinde meydana gelmişti. O günlerde Medine halkına açlık ve pahalılık isabet etmişti, dağılıp gidenler şayet Rasulullah'ın huzurundan ayrılmazlarsa başkalarının alış-veriş yapmaları sebebiyle kendilerine azık kalmayacağından korkmuşlardı. Bu davranışları sebebiyle Allah Teâlâ, onları cehennem ile tehdit etmemiş, en fazla onları kınamış, onlara vaaz ve nasihat etmiştir. "Onlar bunu defalarca yapmıştı" rivayetine gelince; bununla "Beyhaki'nin *Şua'bü'l-İman*'ında Mukatil b. Ebû Hayyan'dan yaptığı: Onlar bunu üç kez yapmışlardı" rivayeti kastediliyorsa; "Hadisçiler nazarında böyle rivayetlere değer verilmez ve güvenilmez. Kastedtikleri rivayet başkası ise o halde onu açıklayıp, sıhhatini tespit etsinler, bu nerede!.... Özetle: "Müslümanlıklarının henüz başında, bazılarında meydana gelen bu kıssa sebebiyle, tüm sahabeye saldırmak, açık bir akılsızlık ve tam bir cahilliktir" der⁹⁷.

Âlûsî, fıkıh yönüyle Şâfiî mezhebine mensuptur. Fıkıh ilminde büyük ihtisas sahibidir. Bir çok meselede Hanefî mezhebine tabi olmuş, son günlerinde içtihadı temayül göstermiştir⁹⁸. Fıkıh ilmindeki iktidarını göstermesi açısından Bağdat'ta Hanefî müftülüğü görevini ifa etmesi⁹⁹ yeterli ve canlı bir örnektir.

Âlûsî, fıkhıdaki derin bilgisini, tefsîrine de yansıtmıştır. Ahkâm âyetlerinin tefsîrinde, fıkıhçıların görüşlerini ve delillerini zikretmiş, bunu yaparken de bizzat bir mezhebin taassubunda kalmamıştır¹⁰⁰. Aksine kendini tercih ve tefnîd makamında adil bir hakem olarak görmüştür¹⁰¹. Zikrettiği görüş ve delillerden sonra "Bence doğru olan..." (vel hakkı indî) diyerek kendi tercihini belirtmiştir. Mesela "Oysa Süleyman küfre gitmemişti. Fakat o şeytanlar küfre gittiler" (Bakara, 2/102) âyetinde Şâfiî ve Hanefî mezheplerinin görüşlerini aktardıktan sonra kendi tercihini ifade etmiştir¹⁰².

Âlûsî, Nakşibendî tarikatına mensuptur. Şeyh Hâlid Nakşibendî'den tasavvuf dersleri almıştır¹⁰³. Çocuklarını da mutasavvıflar hakkında hüsn-ü zanna davet etmiştir¹⁰⁴. Yeri geldikçe tefsîrinde tasavvuf konularına da değinmiş; Şeyh Abülkâdir

97 Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, XXVIII, 108; Zchebî, a.g.e., I, 357. Ayrıca bkz. Âlûsî, a.g.e., VIII, 40.

98 Bilmen, a.g.e., s. 567.

99 Âlûsî, *Çarâib*, s. 25; Azzâvî, a.g.e., s. 28; Zchebî, a.g.e., I, 353.

100 Zchebî, a.g.e., I, 358.

101 Abdülhamid, a.g.e., s. 294.

102 Âlûsî, *Râhu'l-Meânî*, I, 339-340. Birkaç örnek için bkz. Âlûsî, a.g.e., VIII, 15-17; X, 2-

103 Âlûsî, *Çarâib*, s. 18.

Geylânî, İbn Arabî, Gazzâli, Cüneyd-i Bağdadî ve hocası Hâlid Nakşibendî Hazretleri gibi büyük tasavvufçuların sözlerine yer vermiştir¹⁰⁵.

Tasavvufta öylesine derinleşmiş ve tasavvufta öylesine bütünleşmiş ki; tasavvufçuların görüşlerini özetleyerek naklederken, bazen okuyucu bu görüşlerin kendisine ait olduğunu zanneder¹⁰⁶.

Âlûsî, tefsîrinin bazı yerlerinde vahdet-i vücûd nazariyesinden bahseder¹⁰⁷, Âlûsî'ye göre bu nazariye, akıl ötesi ve Rasûlullah tarafından bilinen ilâhî sırlardandır¹⁰⁸.

4. Muâsırları Arasındaki İlmî Konumu:

Âlûsî, en yüksek ilmî makamlara kısa sürede ulaşmış bulunan ilim adamlarındandır. Bunda çok güçlü bir hafıza, keskin bir zekâ, ilmî havayı daha küçük yaşta ten-effis etmesini sağlayacak bir aile ortamında dünyaya gelmesi büyük rol oynamaktadır¹⁰⁹.

Âlûsî, henüz gençlik yıllarında çeşitli medreselerde görev yapmış ve müderrislikte ön sıraları almıştır¹¹⁰. Yaşadığı çağda ilmî ve dînî en yüksek makam olan Bağdat Müftülüğü'ne atanmıştır¹¹¹. Daha sonra Kur'ân-ı Kerim tefsîriyle meşgul olmuş ve te'lif ettiği bu tefsîri sayesinde İslâm âleminde tefsîr otoriteleri arasında ismi zikredilmiştir¹¹². Şöhreti doğuda, batıda, güneyde ve kuzeyde yayılmıştır. Ârif Hikmet başta olmak üzere asrının ilim adamları tarafından övgü dolu sözlere mazhar olmuştur. Vezir Ali Rıza Paşa'nın "Şâyet bu şahıs İstanbul'da olsa, şüphesiz Şeyhü'l-İslâm olurdu." sözü de kendisi hakkında söylenmiş övgü dolu sözler arasında yer almaktadır¹¹³.

Şüphesiz Âlûsî'nin ilmî konumu, onu, insanların gözündeki büyütmiş, ona büyük bir mevki kazandırmış ve kendisini, Bağdat ulemâsı arasında mümtaz bir şahsiyet yapmıştır. Bu yönleri, asrının allâmesi olarak kabul edilen "Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr" sahibi İbn-i Âbidin ve Âlûsî'den önce Bağdat Müftüleri olan Abdülğanî Cemil Efendi, Muhammed Said Efendi tarafından tasdik edilmiş ve onların hüsn-ü muamelelerine muhatap olmuştur¹¹⁴.

104 Âlûsî, *Makâmât*, s. 3-4.

105 Bkz. Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 9; V, 76.

106 Bkz. Âlûsî, *a.g.e.*, V, 75-77; X, 9-10.

107 Bkz. Âlûsî, *a.g.e.*, XV, 124-125.

108 Âlûsî, *a.g.e.*, VI, 190.

109 Şükrî, *a.g.e.*, s. 10; Âlûsî, *Şehiyâtü'n-Neğam*, s. 22.

110 Şevvâf, *a.g.e.*, s. 20.

111 Âlûsî, *Garâib*, s. 23-24.

112 Âlûsî, *a.g.e.*, s. 127.

113 Âlûsî, *a.g.e.*, s. 23.

114 Abdülhamîd, *a.g.e.*, s. 81.

Âlûsî'ye çağdaşı olan ilim adamları tarafından takılan birçok lakap, onun ilmî konumunu ortaya koyar. *Irak ulemâsının şeyhi, ittifakla bütün ilimlerde tek, zamanının büyük şahsiyeti, müfessirlerin sonuncusu, Irak âlimlerinin en bilgini, tüm insanlığın müftüsü* gibi lakaplar Âlûsî'nin ilmî kişiliğini ifâde etmeye çalışan muâsırları tarafından kendisine verilmiş lakaplardan bazılarıdır¹¹⁵. Günümüzde ise onun ilmî kişiliği, tefsîrdeki konumu için övgü dolu sözler ve lakaplarla kendisini tavsif etmeye gerek yoktur. Zira Âlûsî isminin zikredilmesi kendisini iltifatların zikrinden müstağni kılar. Çünkü, Âlûsî ismi artık tefsîrde bir alem haline gelmiştir.

C. ESERLERİ

Gündüzlerini öğretim ve fetva ile geçiren Âlûsî, gecenin belirli vakitlerini eser telifine ayırmıştır. Bir çok sahada eserler vermiş son derece velûd bir ilim adamıdır. Eserlerini kısaca görelim:

1. İLMÎ ESERLERİ

a) *Havâşî Şerhi'l-Katr*¹¹⁶

Bu eser, Âlûsî'nin, *Katrü'n-Nedâ* ve *Bellü's-Sadâ* isimli nahiv kitabı üzerine yazmış olduğu bir şerhtir. On üç yaşında yazdığı bu şerhi tamamlayamamıştır. Şerh, daha sonra müellifin oğlu Nu`mân Hayreddîn tarafından *et-Târif ve't-Tâlid fî İkmâli Hâşiyeti'l-Vâlid* ismiyle tamamlanmıştır¹¹⁷.

Bu hâşiyede Âlûsî, İbn Hişâm'ın değindiği konuları *açıklama ve illet bildirme* ve *nahivcilerin görüşlerini nakletme* yönleriyle ele alır. Bazen İbn Hişâm'ın değindiği konuların dışına çıkarak notlar ekler¹¹⁸.

Bu kitap *nahiv konularını inceleme* hususunda önemli bir kitaptır. Âlûsî'nin kitabını kaleme aldığı yaşa bakarak, nahiv bilgisinin daha küçük yaşlarda ne derece sağlam olduğunu görürüz.

b) *Keşfu't-Turra a`ni'l-Ğurra*¹¹⁹

Bu çalışma, Ebû Muhammed Kâsım b. Ali b. Muhammed b. Osman el-Harîrî

115 Şükrî, a.g.e., s. 5-6.

116 Eserin üç yazma nüshası mevcuttur. Birincisi Bağdat'taki Vakıflar Umûmî Kütüphanesi'nde, ikincisi Hâşim Âlûsî'nin Kütüphanesi'nde, diğeri de Bağdat'taki Kâdiriyye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Âlûsî'nin bu eseri daha sonra oğlunun kitabıyla birlikte 1898 yılında bir arada tek cilt halinde basılmıştır (Bkz. Azzâvî, a.g.e., s. 85).

117 Azzâvî, a.g.e., s. 85.

118 Abdülhamîd, a.g.e., s. 86-88.

119 Bu kitabın, müellifin hatırıyla yazılmış bir nüshası Hâşim Âlûsî'nin kütüphanesi'nde, diğeri bir nüshası ise Bağdat'taki Vakıflar Umûmî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ayrıca eser h.1301 yılında Şam'da basılmıştır (Bkz. Abdülhamîd, a.g.e., s. 90).

'nin *ed-Durretü'l-Ğavvâs fî Evhâmi'l Havâs* isimli eseri üzerine yapılmış bir şerh ve tenkittir¹²⁰.

Eser, Arap dili üzerine yazılmış, kıymeti yüksek bir şerhtir. Arap dilinde çalışma yapmak isteyenler için faydalı bilgiler içermektedir. Ayrıca Âlûsî'nin Arap dilindeki üstünlüğünün Harîrî'yi geçtiğini göstermesi açısından da tarihi bir vesika olarak kabul edilebilir¹²¹.

Bağdat Üniversitesi Arap dili bölümü profesörlerinden Mustafa Cevâd, Âlûsî'nin bu çalışmasını, daha önce aynı esere şerh yazan Muhammed Hafâcî'nin eserinden daha mükemmel bulur¹²².

c) El-Feydu'l-Vârid alâ Ravdi Mersiyeti Mevlânâ Halid ¹²³

Bu eser, Nakşibendî Şeyhi Mevlânâ Hâlid'in ölümü üzerine Muhammed Cevâd tarafından yazılmış olan kasîdeye, Âlûsî tarafından yapılmış bir şerhtir. Âlûsî, bu şerhi, 1245/1829 yılı Muharrem ayı başında tamamlamıştır¹²⁴.

Âlûsî, bu kasîdenin beytlerini şerh ederken, edebî bir üslup kullanmıştır. Çoğunlukla şerhettiği beyit veya kelimelerin, konularıyla ilgili "seçkin beyitler" de nakletmiştir¹²⁵.

Âlûsî, bu eserinde tasavvuf sahasındaki tüm mahâretini ortaya koymuştur¹²⁶. Eserde kelâm ilmine verdiği önem de dikkatleri çekmektedir¹²⁷. Ayrıca felsefe, teferruata girmeden fıkıh ve astronomi gibi bazı konulara da değinmiştir¹²⁸.

d) Et-Tirâzü'l-Mützehheb fî Şerhi Kasîdeti'l-Bâzi'l-Eşheb ¹²⁹

Bu eser, Abdülbâkî el-Ömerî'nin Abdülkâdir-i Geylânî'yi medh için yazdığı kasîdenin bir şerhidir¹³⁰.

120 Âlûsî, Şihâbüddin Mahmûd, *Keşfu't-Turra a'ni'l-Ğurra*, Şam, h.1301, s. 7.

121 Cevâd, a.g.e., s. 51.

122 Cevâd, a.g.e., s. 51.

123 Eserin bir nüshası Bağdat'ta Abbas Azzâvî'nin Kütüphanesi'nde, ikinci bir nüshası Hâşim Âlûsî'nin Kütüphanesi'nde, üçüncü nüshası ise Vakıflar Umûmî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ayrıca h.1278 yılında Mısır'da bir taş baskısı da yapılmıştır (Bkz. Azzâvî, a.g.e., s. 96).

124 Azzâvî, a.g.e., s. 96.

125 Âlûsî, *Makâmât*, s. 19, 22-23, 32, 43, 47.

126 Âlûsî, a.g.e., s. 108-110.

127 Âlûsî, a.g.e., s. 122-125.

128 Abdülhamîd, a.g.e., s. 97.

129 Kitabın müellifin hatıyla yazılmış bir nüshası Abbas Azzâvî'nin Kütüphanesi'nde, yine müellifin hattını taşıyan bir nüshası Kâdiriye Kütüphanesi'nde, asli nüshadan istinsah edilmiş bir nüshası da Hâşim Âlûsî'nin Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Azzâvî, a.g.e., s. 89).

130 Azzâvî, a.g.e., s. 89.

Âlûsî bu şerhte, kelimelerin açıklamasına özen göstermiştir. Açıkladığı kelimelerin çeşitli mânâ ve istikaklarını kendinden önceki dilcilerden getirdiği delillerle ortaya koyma yoluna gitmiştir. Ayrıca bu şerh, kasîdede ele alınmış bazı konuların istişhâdı için en güzel şüirlerden seçilmiş büyük bir kısmı da ihtiva eder. Âlûsî bu şerhte belâgat yönüne de önem verir.

Bu eserde Âlûsî sadece kasîdeyi şerh etmekle yetinmez, kasîdenin lafızlarından hareketle çeşitli ilimleri de ele alır¹³¹.

c) El-Harîdetü'l-Ğaybiyye fi Şerhi'l-Kasîdeti'l-Ayniyye

Ayniyye kasîdesi, şâir Abdülbâkî Ömerî tarafından Hz. Ali için yazılmış bir medhiyedir. Âlûsî, âdeti olduğu üzere, kasîdeye kelimelerin anlamlarını açıklamakla başlar, bazen ıstılâhî ve ilmî mânâlarına da değinir. Bundan sonra da nahiv konusundaki tafsilatı nakleler¹³².

Bu şerhte Âlûsî, önceki şerhinde olduğu gibi, Kur'ân-ı Kerim, hadîs-i şerif ve Arap şüirleriyle istişhatta bulunmaz. Ancak açıklamak üzere ele aldığı *lafiz* sebebiyle çeşitli konulara değinir. Mesela *Kâbe'de nâfile namaz kılmak ve bu konudaki mezhep imamlarının farklı görüşleri*'ni nakletme gibi fikhî konulara girer¹³³.

Risâlet, nübüvvet, velâyet gibi kelâm ve felsefe konularına ve bu konuda nakledilen bazı görüşlere yer verir. Bu şerh, Âlûsî'nin yeniçağ ve antikçağ felsefesindeki derin bilgisini göstermesi açısından da oldukça önemlidir¹³⁴.

Âlûsî, açıklamak üzere aldığı kelimedede, her fırsatta iltifat sanatını uygulayarak, mesaj ve bilgi vermek istediği konulara yönelir. Bazen ahlâkî konulara değinirken¹³⁵, bazen de geniş tarih bilgisini sergiler. Kâbe'nin yapımı ve temellerinin yükseltilmesi, Hâricîler ve Nehrevan Savaşı gibi konular bunlardan bazılarıdır¹³⁶.

Âlûsî, bu şerhinde her fırsatta Hz. Ali'nin üstünlükleri, şecâati, imâmı ve Allah yolunda tabi tutulduğu güzel imtihanları anlatır¹³⁷. Bir çok yerde Hz. Ali'nin aile efradından, hanımı Hz. Fatma, çocukları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'den bahseder. Ehl-i Beyt'in üstünlükleri ve Müslümanlar arasındaki konumuna değinir¹³⁸.

131 Âlûsî, Şihâbüddin Mahmûd, *et-Tirâzü'l-Müzehebb fi Şerh-i Kasîdeti'l-Bâzi'l-Eşheb*, Felâh, Mısır, h.1317, s. 60-63.

132 Âlûsî, Şihâbüddin Mahmûd, *el-Harîdetü'l-Ğaybiyye fi Şerhi'l-Kasîdeti'l-Ayniyye*, Mısır, h.1270, s. 5, 7-8, 65.

133 Âlûsî, a.g.e., s. 12-13.

134 Âlûsî, a.g.e., s. 73.

135 Âlûsî, a.g.e., s. 127-128.

136 Âlûsî, a.g.e., s. 90-92.

137 Âlûsî, a.g.e., s. 33-36.

f) Hâşiyet-ü Abdülmelik b. İ'sâm fî İlmi'l-İsti'âre ¹³⁹

Âlûsî, beyan ilmi ile ilgili olan bu eseri gençlik yıllarında kaleme almış, sonra gözden geçirmiştir. Şerh ettiği kısımlarda, esas metni nakletmediği için az verimli olmuştur¹⁴⁰.

Âlûsî, Abdülmelik b. İ'sâm'ın ibare ve kelimelerini, önceden zikrettiğimiz âdeti üzere şerh eder. Besmele'den başlar ve âlimlerin *beyan ilmîne dâir hükümler*-hususunda görüşlerini nakleder. Muhsin Abdülhamid, okuyucunun kendisini daha kitabın ilk sayfasından itibaren, Zemahşerî, Beydâvî, Bâkillânî ve Râzî'nin önünde zannedeceğini iddia eder¹⁴¹.

g) Et-Tibyân Şerhü'l-Burhân fî İ'tâati's-Sultan ¹⁴²

Âlûsî, Vezir Ali Rıza Paşa'nın teklifiyle Abdülvehhâb Yâsincizâde'nin *el-Burhân* adlı eserini şerhetmiştir¹⁴³.

Âlûsî, kitabına Sultan II. Mahmûd, Vezir Ali Rıza Paşa ve metnin müellifi Abdülvehhâb'ın medhiyelerini takdim ile başlar.

Eser, baştan sona, Kitap ve sünnetten delillerin sevk edilmesiyle Osmanlı Devleti'nin varlığının meşrûluğu ve bütün Müslümanların Sultan II. Mahmûd'a itaat etmelerinin vâcib oluşu meselesini inceler. Ayrıca Şîâ'ya reddiyede bulunarak, inandıkları *Mehdîyi Muntazar* fikrini çürütür.

Âlûsî, şerh ettiği kelimeleri yüzeysel olarak ele almaz, aksine felsefî, kelâmî ve tasavvufî anlamlarını derinlemesine inceler. "Hamd", *cevher*, *âlem*, *mekân*, *helal* ve *haram* lafızları hakkında felsefeci, kelâmcı ve tasavvufçuların görüşlerini nakleder¹⁴⁴.

Kitabın sonunda ise, Allah yolunda cihadın ve nöbet beklemenin fazileti hakkında yüz kadar hadis zikreder¹⁴⁵.

138 Âlûsî, a.g.e., s. 138-140.

139 Eserin, Âlûsî'nin hattıyla yazılmış bir nüshası Bağdat'ta Abbas Azzâvî'nin Kütüphanesi'nde, oğlu Ahmed Şâkir'e yazdırıldığı bir başka nüshası Hâşim Âlûsî'nin Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Bkz. Azzâvî, a.g.e., s. 85).

140 Abdülhamîd, a.g.e., s. 109.

141 Abdülhamîd, a.g.e., s. 107.

142 Eserin, Âlûsî tarafından yazılmış bir nüshası Bağdat'ta Vakıflar Umûmî Kütüphanesi'nde, bu nüshadan istinsah edilmiş diğer bir nüshası da Hâşim Âlûsî'nin Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Bkz. Azzâvî, a.g.e., s. 91).

143 Azzâvî, a.g.e., s. 91.

144 Abdülhamîd, a.g.e., s. 109.

145 Abdülhamîd, a.g.e., s. 112.

h) El-Ecvibetü'l-İ'râkıyye ale'l-Es'ileti'l-Lahoriyye¹⁴⁶

Âlûsî, bu eserinde, Hint'te ortaya çıkıp, "kendilerinin ehl-i sünnet olduklarını iddia ettikleri halde, sahabeye söven bir grup" hakkında, Lahorlular'ın yönelttikleri sorulara cevaplar vermiştir¹⁴⁷.

Kitabını, mukaddime, üç bölüm ve hâtıme şeklinde tertib etmiştir. Kitaba, sahabînin tanımını yaparak başlar. Sonra sika âlimlerin ve muhaddislerin *Hz. Peygamber'i gören bedevîleri*, *Medîne münafıklarını* ve *çocukları* sahabî kavramının dışında tuttuklarına dâir görüşlerini nakleder. Sahabî olabilmenin şartlarını ve Eşâ'b b. Kays'ın durumunu açıklar¹⁴⁸.

Birinci bölümde Âlûsî, sahabenin tümünün "u'dûl" olduğunu¹⁴⁹, ikinci bölümde Hz. Ali ve Hz. Ayşe , Zübeyr b. Avvâm, Talha b. Ebî Abdullah arasında vuku` bulan hadiseyi ve sonra tümünün Hz. Ali'ye biatlarını anlatır¹⁵⁰. Üçüncü bölümde ise Âlûsî, sahabeye sövmenin câiz olmayacağına dâir Kur'ân-ı Kerim, sünnetten deliller getirerek Şîâ'ya reddiyede bulunur. İlim adamlarının *sahabeye sövenlerin fasıklığı, küfrü ve katli*'ne dâir görüşlerini zikreder. Tasavvuf ehlinin sahabeye olan sevgisini dile getirir¹⁵¹.

Bu eser küçük hacmine rağmen en kıymetli kitaplar arasında sayılmaktadır.

ı) Süfretü'z-Zâd li Sefreti'l-Cihad¹⁵²

Âlûsî, bu eserini Sultan Abdülmecid Han zamanında, 1270/1854 yılında te'lif etmiştir¹⁵³.

Müellif, bu eserde cihad ve harb konularında bazı açıklamalarda bulunur. Cihadın lügavî manasından başlayarak, sözü Rasulullah'ın peygamberlik günlerindeki cihada kadar getirir¹⁵⁴.

146 Bu kitabın müellif hattıyla yazılmış bir nüshası Merhum Hâşim Âlûsî'nin Kütüphanesi'nde, bir başka nüshası da Bağdat'ta Vakıflar Umûmî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Bkz. Abdülhamîd, a.g.e., s. 114). Bu eserin bir nüshasını da Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmûd Bölümü 0001535 demirbaş numarası ve "Risâle fi Redd-i men Taane's-Sahabe" ismiyle kayıtlı olarak gördüğümü belirtmek isterim.

147 Âlûsî, Şihâbüddin Mahmûd, *el-Ecvibetü'l-İ'râkıyye Alel Esileti'l-Lâhoriyye*, Hamîdiyye, Bağdad, h.1301, s.4-5.

148 Âlûsî, a.g.e., s. 6-9.

149 Âlûsî, a.g.e., s. 10-11.

150 Âlûsî, a.g.e., s. 31-37.

151 Âlûsî, a.g.e., s. 45-50.

152 Bu kitabın müellif hattıyla yazılmış bir nüshası Hâşim Âlûsî'nin Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eser h.1333 yılında Bağdat'ta Darü's-Selâm matbaasında basılmıştır (Bkz. Âlûsî, Şihâbüddin Mahmûd, *Süfretü'z-Zâd li Sefreti'l-Cihâd*, Dârü's-Selâm, Bağdad, h. 1333, s. 4).

153 Âlûsî, a.g.e., s. 3.

154 Âlûsî, a.g.e., s. 4-6.

Bundan sonra Âlûsî, fikhî bir araştırmaya girerek, *cihadın farz-ı kifâye mi, farz-ı a`yn mı olduğu* konusunu ele alır¹⁵⁵.

Allah yolunda cihâd, nöbet tutma ve şhitliğin faziletiyle ilgili onlarca hadîs-i şerif de zikredilmiştir.

i) El-Ecvibetü'l-İrâkıyye li'l-Ës'ileti'l-İrâniyye ¹⁵⁶

Bu kitap, İranlılar'ın kelâm, felsefe, fıkıh, astronomi ve belâğat gibi çeşitli sahalarda, Bağdat ulemasına sorduğu otuz soruya verilen cevabı içerir¹⁵⁷.

Çeşitli sahalarda sorulan sorulardan ilki *tasavvuf*; iki, üç, altı, yedi, dokuz, on ve on birinci sorular *kelâm*, *mantık* ve *felsefe* konularında; dört ve beşinci sorular *astronomi*; on iki, on üç, on dört, on dokuz ve otuzuncu sorular *luğat*, *nahiv* ve *belâğat* konularında; on beş ve on altıncı sorular *U'lûmu'l-Kur'ân* hakkında; on yedi ve on sekizinci sorular *tarih-i ricâl* hakkında; yirmi, yirmi iki, yirmi üç, yirmi dört, yirmi beş, yirmi altı, yirmi yedi, yirmi sekiz ve yirmi dokuzuncu sorular *çeşitli fikhî mezhepler*, özellikle de Hanefî ve Şâfiî mezhepleri hakkındadır ¹⁵⁸.

Şüphesiz Âlûsî'nin bu kitabı, ilmî değer açısından, *Rûhu'l-Meânî* adlı tefsirden sonra ikinci önemli eseri kabul edilir. Sadece bu eseri, bir çok ilmî sahaya değinmesi, ilmî ve sağlam üslûbu, kuvvetli delilleri sebebiyle Âlûsî'nin tarihte büyük İslâm âlimleriyle birlikte zikredilmesine yeterli olurdu ¹⁵⁹.

j) En-Nefehâtü'l-Kudsıyye fi Redd-i ale'l-İmâmiyye ¹⁶⁰

Bu eser, Şâ'nın, ehl-i sünnet ve'l-cemaat akâidine muhalif olan akidelerine bir reddiyedir. Âlûsî bu sahada müstakil bir kitap olmasını istediği bu çalışmasını, şartlar elvermediği için tamamlayamamıştır.

Kitap iki bâbtan oluşmaktadır. Birinci bâb fasıllara ayrılmıştır. Âlûsî, ikinci bâb'a da bir şeyler yazmakla beraber onu tamamlayamamıştır.

155 Âlûsî, a.g.e., s. 10-11.

156 Eserin Âlûsî'nin hattıyla yazılmış bir nüshası Merhum Hâşim Âlûsî'nin Kütüphanesi'nde, ikinci bir nüshası Bağdat'taki Vakıflar Umûmî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ayrıca h.1314 yılında *Havâtimü'l-Hikem* adlı eserin hâmişinde ve h.1317 yılında İstanbul'da tab' edilmiştir (Bkz. Abdülhamîd, a.g.e., s. 120).

157 Abdülhamîd, a.g.e., s. 119.

158 Abdülhamîd, a.g.e., s. 120.

159 Abdülhamîd, a.g.e., s. 121.

160 Bu eserin müellifin oğlu Ahmed Şâkir tarafından yazılmış bir nüshası Hâşim Âlûsî'nin Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Bkz. Abdülhamîd, a.g.e., s. 123).

İmâm konusunu inceler. Şîâ'nın imam hakkındaki görüşünü ve bu konudaki reddini açıklar. *Gizlenmenin* batıl oluşuna dâir akîl delilleri sıralar, bunun Kitap ve sünnete aykırı olduğuna inanır¹⁶¹.

k) Nehcî's-Selâme ilâ Mebâhisi'l-İmâme ¹⁶²

Âlûsî'nin tamamlayamadığı, aslı Farsça olan bir eserdir. Eserin müellifi, Hint âlimlerinden Hâkîm ed-Dihlevî'nin oğlu Şah Abdülaziz'dir. Hicrî 1227 yılında Şeyh Muhammed Muhyiddîn b. Ömer el-Eslemî tarafından Arapça'ya çevrilmiştir¹⁶³.

Eser, isnâ aşeriyeden koparak zamanımızda oluşan *Şeyhiyye*, *Keşfiyye* ve *Bâbiyye* gibi yeni fırkalara dikkat çekmesi açısından oldukça mühimdir ¹⁶⁴.

l) Şehiyyü'n-Neğam fi terccemet-i Şeyhi'l-İslâm Ârifi'l-Hikem ¹⁶⁵

Âlûsî, biyografik bir eser olarak sadece Şeyhü'l-İslâm Ârif Hikmet'in hayatını kaleme almıştır. Kitaba, İstanbul'a geliş ve Ârif Hikmet ile karşılaşmasını anlatmakla başlar. Daha sonra yüksek ve edebî bir üslûb ile onun üstünlüklerini, güzel ahlâkını, takvasını, ibadetini, ilmî ve edebî yönünü anlatır¹⁶⁶. Ârif Hikmet'in hayatını, Şeyhu'l-İslâm oluncaya kadar Osmanlı Devleti sınırları içinde çeşitli bölgelerde üstlendiği görevleri zikreder¹⁶⁷.

Ayrıca Âlûsî bu eserinde, Şeyhü'l-İslâm olarak görevlendirildiği yıl, Ârif Hikmet'e göndermiş olduğu ve içinde astronomi ilminden de bahsettiği mektubunun metnini de zikreder. Ârif Hikmet'in nesir ve nazım olarak te'lif ettiği eserleri ve kendisine icâzet veren büyük âlimleri anlatır, tefsîr ve Arap diline ait bazı notlarla kitabına son verir¹⁶⁸.

2. EDEBÎ ESERLERİ

Âlûsî, edib ve şair bir zattır. Yazıları yüksek Arap edebiyatçılarına mahsus hat ve belâğat özellikleri taşımaktadır.¹⁶⁹ Edebi eserlerini kısaca görelim:

161 Abdülhamîd, a.g.e., s. 123.

162 Eserin bir yazma nüshası Merhum Hâşim Âlûsî'nin Kütüphanesi'nde, diğer bir nüshası Vakıflar Umûmî Kütüphanesi'nde (Abdülhamîd, a.g.e., s. 125), muhtasar bir nüshası da Abbas Azzâvî'nin Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Bkz. Azzâvî, a.g.e., s. 93).

163 Azzâvî, a.g.e., s. 92.

164 Azzâvî, a.g.e., s. 93.

165 Bu kitabın müellifinin hattıyla yazılmış olan bir nüshası Abbas Azzâvî'nin Kütüphanesi'nde, diğer bir nüshası Hâşim Âlûsî'nin Kütüphanesi'nde, üçüncü nüshası da Bağdat'ta Vakıflar Umûmî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ayrıca Âlûsî'nin torunu Muhammed Derviş, bir nüsha da Merhum Diyanet İşleri Başkanı Şerafettin Yalıtıkaya'ya takdim etmiştir (Bkz. Abdülhamîd, a.g.e., s. 128).

166 Âlûsî, *Şehiyyü'n-Neğam*, s. 43-57.

167 Âlûsî, a.g.e., s. 58-60.

a) Neşvetü's-Şümûl fi's-Sefcri ilâ İslâmbûl ¹⁷⁰

Âlûsî'nin İstanbul seyahatinden ve oraya varıncaya kadar yolda cereyan eden olaylardan bahseden edebî bir kitaptır.

Âlûsî, bu seyahati esnasında Kerkük, Erbil ve Musul'a uğradığından, orada etrafını saran ilim adamlarından, kendisine soru sorup dinlemelerinden bahseder¹⁷¹. Ayrıca hahamlar ve haham başıyla da karşılaşmış, münazara ettiklerini anlatır¹⁷².

Mardin'e uğramasından, orada Şeyh Hâlid Nakşibendî Hazretleri'nin halifelerinden Şeyh Hamîd Ahmed ile karşılaşmasına temas eder. Diyarbakır ve Erzurum'a yaptığı ziyaretlerinden ve ilim meclislerinden bahseder¹⁷³. Burada karşılaştığı bazı hasetçi insanlardan duyduğu rahatsızlığı dile getirir¹⁷⁴.

Âlûsî, çeşitli bölgelerden kendisini ziyarete gelen âlim ve ediplerden bahseder ¹⁷⁵. Bağdat'taki çocuklarına nasihat ederek kitabını bitirir.

Bu kitap, hacminin küçüklüğüne rağmen, o çağdaki İslâmî hayatın, sosyal, iktisâdî, ilmî ve mimarî gibi yönlerini tavsif etmesi açısından kıymeti büyük bir kitaptır. Kitapta şehirler, köyler, dağlar, vadiler ve ağaçların edebî anlatımları vardır ¹⁷⁶.

b) Neşvetü'l-Müdâm fi'l-A`vdi ilâ Medîneti's-Selâm ¹⁷⁷

Bu kitap, Âlûsî'nin seyahatinden bahseden ikinci kitaptır. Âlûsî'nin İstanbul'dan Bağdat'a dönüşünü anlatır.

Âlûsî, bu kitabında, uğradığı yerlerin suyunun tatlılığı, havasının güzelliği ve meyvesinin bolluğu gibi tabiat canlılığı ve zenginliğinden bahseder¹⁷⁸. Kendi etrafına toplanıp, tefsîr ve kıraat ile ilgili sorular soran ilim adamlarından bahseder ¹⁷⁹.

168 Abdülhamîd, a.g.e., s. 128-129.

169 Bilmen, a.g.e., s. 569.

170 Bu kitabın bir yazma nüshası Abbas Azzâvî'nin Kütüphanesi'nde, bir nüshası da Hâşim Âlûsî'nin Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Ayrıca kitap h.1291 yılında Bağdat'ta tab' edilmiştir (Azzâvî, a.g.e., s. 90; Abdülhamîd, a.g.e., s. 130).

171 Abdülhamîd, a.g.e., s. 130.

172 Âlûsî, Neşvetü's-Şümûl, s. 7-9.

173 Âlûsî, a.g.e., s. 15-20, 28.

174 Âlûsî, a.g.e., s. 31-33.

175 Âlûsî, a.g.e., s. 50-52.

176 Abdülhamîd, a.g.e., s. 131.

177 Eserin yazma bir nüshası Abbas Azzâvî, bir nüshası da Vakıflar Umûmî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Daha sonra Bağdat'ta tab'ı da yapılmıştır (Bkz. Âlûsî, Neşvetü'l-Müdâm , s. 19).

178 Âlûsî, a.g.e., s. 19.

179 Âlûsî, a.g.e., s. 20-23.

Ayrıca uğradığı şehir ve kasaba halkının, idarecilerinin, memurlarının, dinî, ahlâkî ve sosyal durumlarını tavsif eder. Buralarda gördüğü bazı Hıristiyan köyleri ve kiliselerinden bahseder. Diyarbakır halkı ve ilim adamlarını beğendiğini anlatır¹⁸⁰.

Eser, edebî ve faydalı bir kitap olup, coğrafya araştırmacılarına kaynaklık yapması açısından da ayrı bir kıymete hâizdir.

c) Ğarâibu'l-İğtirâb ve Nüzhetü'l-Elbâb¹⁸¹

Âlûsî, bu kitabında, daha önce seyahatini anlattığı iki kitabını cem` etmiş ve İstanbul'da başından geçtiği halde iki kitabında bahsetmediği olayların ayrıntısına girmiştir. Böylelikle İstanbul seyahatini anlatan seri de bu kitabın yazılmasıyla tamamlanmıştır.

Âlûsî, kitabına hayatını, öğrenimini, hocalarını, onlar hakkındaki görüşlerini ve kendilerinden okuduğu kitapları anlatmakla başlar¹⁸². İstanbul için özel bir bölüm ayırarak, Musul, Cezîret-i İbn Ömer, Diyarbakır, Erzurum, Sivas, Tokat ve Samsun gibi şehirlerden bahseder¹⁸³.

İstanbul'a geldiğinde seçkin, kalabalık bir topluluğun kendisini karşılayışını ve bunların her biri hakkındaki görüşlerini, resmî ve gayri resmî görevlerini anlatır¹⁸⁴.

Bu eserde, kendisine Kur'ân-ı Kerim ve kapalı bazı ibareler hakkında sorulan sorulara verilmiş faydalı cevaplar bulunmaktadır¹⁸⁵. Ayrıca İstanbul'da icazet verdiği kişileri ve icazetlerinin tam metnini zikreder¹⁸⁶. Teberrüken birbirlerinden icazet aldıkları Ârif Hikmet, Muhammed Temîmî el-Meğribî ve Şeyh Muammer Hüseyin Dağistânî gibi kişileri zikreder¹⁸⁷. Âlûsî, bazen anlattığı konularla ilgisi olmayan mevzulara da temas eder. Meselâ, istihâre konusuna girer, yaklaşık on sayfa anlatır¹⁸⁸.

Âlûsî ve Ârif Hikmet arasında çeşitli ilmî konular hakkında cereyan eden ilmî konuşmalar ise kitaba ayrı bir değer kazandırır¹⁸⁹.

180 Âlûsî, a.g.e., s. 48.

181 Bu eserin, müellifinin hattıyla yazılmış bir nüshası Merhum Hâşim Âlûsî, diğer bir nüshası Abbas Azzâvî, üçüncü nüshası Korkûs Avvâd, dördüncü nüshası da İbrahim Âlûsî'nin kütüphanesinde bulunmaktadır. Eser, h.1327 yılında Bağdat'ta tab' edilmiştir (Bkz. Azzâvî, a.g.e., s. 84).

182 Âlûsî, Ğarâib, s. 5-25.

183 Âlûsî, a.g.e., s. 65-102, 10.

184 Âlûsî, a.g.e., s. 132-209.

185 Âlûsî, a.g.e., s. 277.

186 Âlûsî, a.g.e., s. 275-295.

187 Âlûsî, a.g.e., s. 297-304.

188 Âlûsî, a.g.e., s. 26-36.

189 Âlûsî, a.g.e., s. 382-384.

Şüphesiz Ğarâibü'l-İğtirâb bütün bu yönleriyle Âlûsî'nin en büyük kitapları arasında sayılır.

d) Enbâü'l-Ebnâ bi Etyebi'l-Enbâ

Bu eser, Âlûsî'nin çocuklarına vasiyetlerini içerir. Âlûsî, çocuklarına yaşantılarında takip etmeleri gereken yolu gösterir. Onları felsefeden çok, fıkıh, hadis ve tefsîr gibi dinî ilimlerle meşgul olmaya çağırır. En doğru ve en sağlam akide olduğu için, selef akidesine sarılmaları hususunda nasihatte bulunur. Onları mutasavvıflar hakkında hüsn-ü zanna davet eder ve dâimâ kendilerinden istenilenin *İslâmiyet'e sıkı sıkıya sarılmak* olduğunu vurgular¹⁹⁰.

Âlûsî, çocuklarını, bida`çılara boyun eğmemeleri hususunda yönlendirir. İyi insanlarla birlikte olmak, sır saklamak, vakar sahibi ve cömert olmak, kendini bilmezlerle cevap vermemek, kanâat sahibi olmak vb. konulara hassasiyet göstermeye çağırır. Bu arada nesir ve nazım sahalarındaki iyi eserleri ezberlemelerini de tavsiye eder¹⁹¹.

e) El-Ehvâl mine'l-Ahvâl

Âlûsî, bu eserinde söze tahsil hayatının ilk devresini anlatmakla başlar. Babası ve bazı hocalarından, özellikle de Musullu Alâeddîn Efendi'den fazlasıyla bahseder¹⁹². Hasetçi düşmanlarının kendisine yaptığı hile ve desiseler sebebiyle şikayetini ifade eder¹⁹³. Dayısının medresesinde müderrislik yaparken, dayısıyla aralarının açılması sebebiyle medreseden uzaklaştırılması için kendine iftira edildiğinden bahseder¹⁹⁴.

f) Zecri'l-Mağrûr an Riczi'l-Ğurûr

Âlûsî, burada kendisini örnek vererek, insanları dünya hayatına karşı tedbirli olmaya çağırır. Hile mefhumunun varlığının her zaman söz konusu olduğuna dikkatleri çeker. Talihin kendine güldüğü, isminin her yerde övgüyle bahsedildiği güzel günlerini anlatır. Ali Rıza Paşa'nın vezirlikten azledilmesinden sonra, dünyanın ve bazı insanları gerçek yüzünü gördüğünü anlatır. Yeni Vezir Muhammed Necib Paşa'ya insanların şikâyeti sonucunda Bağdat Müftülüğü'nden azledildiğini ve Mercan Vakfı'nın elinden çekip alındığını, durumunu arz etmek üzere Abdulkerim Paşa ile İstanbul'a gidişini anlatır¹⁹⁵.

190 Âlûsî,, *Makâmât*, s. 3-4.

191 Abdülhamîd, *a.g.e.*, s. 139.

192 Âlûsî, *a.g.e.*, s. 23-25.

193 Âlûsî, *a.g.e.*, s. 26-27.

194 Bilmen, *a.g.e.*, s. 572.

195 Âlûsî, *a.g.e.*, s. 44-46.

g) Sectü'l-Kumuriyye fi Rebi'l-U`meriyye

Âlûsî, burada toplumun kötü ahlâk ve âdetlerini anlatır¹⁹⁶. İnsanları uzlete¹⁹⁷, dünyada zâhid olmaya davet eder ve ölüm gerçeğini hatırlatır¹⁹⁸.

Âlûsî'nin tasavvufla alakalı olan bu eseri, Ömeriyye Medresesi'nde talebeleriyle olan münâsebetini de içerir¹⁹⁹.

Bunlardan başka *el-Fevâidü's-Seniyye mine'l-Havâsî el-Kelenbeviyye*, Şerhü's-Sellem fi'l-Mantık, Risâletü'n fi'l-Ensâb eserleri de vardır²⁰⁰. Torunu Mahmûd Şükri ise Haşiye el-Behiyye alâ Abdilhakîm eş-Şemsiyye'yi de Âlûsî nin eserleri arasında sayar.

Ayrıca, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmûd Efendi Bölümü, 0000308 demirbaş numarasıyla kayıtlı bulunan *Tefsîr-u ayeteyn-i kerîmeteyn-i mine'l-Kur'ân*, (Şûrâ, 42/23) ve (Muhammed, 47/22) âyetlerinin, Âlûsî'nin tefsîrinden torunu tarafından yapılmış bir nakildir. Ta`lik hattıyla yazılmış olup, tamamı yedi yapraktır. Her varak yirmi bir satırdan oluşmaktadır.

D. RÛHU'L-MEÂNÎ TEFSİRİ' NİN TANITIMI

Şüphesiz Âlûsî'nin en büyük eseri *Rûhu'l-Meânî* isimli tefsiridir. Bu tefsiri kısaca ele almak faydalı olacaktır:

1. Tefsîr'in Yazılması

a) Eserin Yazılması ve Bitirilişi

Âlûsî, tefsîrinin mukaddimesinde, küçük yaşından itibaren Allah'ın kitabının sırlarını çözebilmek, ondaki garip lafızları anlamak, ondaki güzellikleri elde edebilmek için, çoğu zaman gece uykusundan fedakarlıkta bulunduğunu, ilim yolculuğuna çıktığını ve sürekli gayret sarfettiğini anlatır. Zamanını değerlendirdiğini, Allah Teâlâ'nın da kendisini, Kur'ân-ı Kerim'in hakikatlerine vâkıf kılarak, inceliklerini anlamaya muvaffak kılışını dile getirir. Henüz yirmi yaşını doldurmadan Kur'ân-ı Kerim'in müşkilllerinden birçoğunu çözmeye giriştiğini, en kapalı yerleri açıkladığını söyler. Bir taraftan bu konudaki birikimini bir kitap halinde yazmak isterken, bir taraftan da tereddüt ettiğini söyler. Bu tereddüdün h.1252 yılı Recep ayının cuma gecesinin bir kısmında gördüğü rüyaya kadar devam ettiğini belirtir.

196 Azzâvî, a.g.e., s. 68.

197 Âlûsî, a.g.e., s. 118-119.

198 Âlûsî, a.g.e., s. 126.

199 Abdülhamîd, a.g.e., s. 141.

200 Âlûsî, *Şehiyyü'n-Negâm*, s. 20-21.

Gördüğü rüyada, Allah Teâlâ'nın, kendisine yeri ve göğü kat' etmesini ve ikisini enine boyuna bitişirmesini, bir elini göğe diğer elini suyun kaynağına indirmesini emrettiğini anlatır. Gördüklerinin büyük bir şey olduğunu anlamış olarak uykusundan uyanır ve rüyasına bir yorum arar. Araştırması neticesinde görür ki bu rüya, bir tefsîr te'lif etmeye işarettir. Böylelikle h.1252 yılı Şaban ayının on altıncı gecesi, otuz dört yaşında olduğu halde tefsîrini yazmaya başlar²⁰¹. Tefsîrini yazmaya başladığında II. Mahmûd padişah'tır. Tamamladığı kısımları padişaha takdim ettiğini, eserin dördüncü cildini tamamladığında II. Mahmûd'un vefat ettiğini ifade eder. Bunun üzerine Âlûsî, daha sonra yazdığı üç cildi, ilk dört cilt ile birlikte Abdülmecîd'e takdim etmiştir. Daha sonra iki cilt daha yazarak, tefsîrini h.1267 yılında tamamlamıştır. Böylelikle on dört yıl yedi ay ve on bir gün süren bir çalışma sonunda *Rûhu'l-Meânî* vücuda gelmiştir²⁰². Tefsirin bu ilk nüshası, şu anda İstanbul Lâleli'deki "Râğib Paşa Kütüphanesi"nde 185-193 numaralar ile kayıtlı bulunmaktadır.

b) Tefsirin İsmi

İsim ile müsemmâ arasında önemli bir bağ vardır. Onun için Âlûsî tefsîrini bitirdiğinde ona ne isim vereceğini düşünmeye başlar. Fakat orijinal bir isim bulamaz. Durumu Ali Rıza Paşa'ya sunar. O da bir çırpıda *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve Sebi'l-Mesânî* olsun der²⁰³.

c) Yazma ve Matbu` Nüshaları

Rûhu'l-Meânî'nin, Âlûsî, talebeleri ve asrının hattatları tarafından kaleme alınmış yazma nüshaları İstanbul ve Bağdat kütüphanelerinde bulunmaktadır.

Tefsîrin Bağdat'ta bulunan yazma nüshaları, Hâşim Âlûsî'nin kütüphanesinde, İbrâhim Âlûsî'nin kütüphanesinde ve Bağdat Vakıflar Umûmî Kütüphanesi'nde bulunmaktadır²⁰⁴.

Tefsîrin İstanbul'da bulunan nüshası Âlûsî tarafından h.1268 yılı Cemâziye'l-evvel ayında İstanbul Lâleli'deki Râğib Paşa Kütüphanesi'ne tevdi` edilmiştir. Eser şu anda dokuz büyük cilt halinde "185-193" numaralar ile kayıtlı bulunmaktadır.

Her sayfası 31 satırdan meydana gelmiş ve tamamı dokuz cilt olan, bu yazma nüsha hakkında kısaca şunları söylemek mümkündür:

201 Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 4; Zehebî, a.g.e., I, 354-355.

202 Azzâvî, a.g.e., s. 86; Yalkaya, a.g.e., I, 191.

203 Âlûsî, a.g.e., I, 4; Zehebî, a.g.e., I, 355.

204 Azzâvî, a.g.e., s. 86-87.

I. cilt, h.1254 yılında yazılmış olup, varak sayısı 546'dır. Bu cilt yaklaşık on dört varak tutan ve başta Hattat Musullu Muhammed Emîn olmak üzere, on iki kişi tarafından yazılan mukaddime ile başlar. Âlûsî tarafından yazılmış ve tefsîrle ilgili yaklaşık yirmi varaklık mukaddimeden sonra tefsîre geçilir.

II. cilt, h.1255 yılında yazılmış olup, varak sayısı 403'tür.

III. cilt, h.1257 yılında yazılmış olup, varak sayısı 427'dir.

IV. cilt, h.1259 yılında yazılmış olup, varak sayısı 414'tür.

V. cilt, h.1260 yılında yazılmış olup, varak sayısı 429'dur.

VI. cilt, h.1262 yılında yazılmış olup, varak sayısı 440'tır.

I-VI. ciltlerin Hattatı Musullu Muhammed Emîn'dir.Tefsir, Ta`lik hattıyla, âhârlı kağıda, is mürekkebi ile yazılmıştır. Harekesizdir.

VII. cilt, h.1264 yılında yazılmış olup, varak sayısı 425'tir. Âhârlı kağıda, is mürekkebi ile yazılmıştır. Harekesizdir. Hattatı Abdurrahîm Efendi'dir.

VIII. cilt, h.1266 yılında yazılmış olup, varak sayısı 303'tür. Âhârlı kağıda, is mürekkebi ile yazılmıştır. Harekesizdir. Hattatı Ali b. Muhammed Şerif'tir.

IX. cilt, h.1267 yılında yazılmış olup, varak sayısı 304'tür. Nesih hattıyla, Âhârlı kağıda, is mürekkebi ile yazılmıştır.

Matbu` nüshalarına gelince, *Râhu'l-Meânî* tesbit edebildiğimiz kadarıyla, şimdiye kadar beş kez tab' edilmiştir:

İlk kez h.1301 yılında Mısır'da Bulak Matbaası'nda, dokuz büyük cilt halinde basılmıştır. Bu baskının başında Âlûsî'nin muâsırı olan âlimler ve şâirler tarafından yazılmış on dokuz takriz vardır. Müteakiben ise *Erîcû'n-Nedd ve'l-Avd* isimli eser bulunmaktadır. Âyetlerin harekesiz oluşu ve kitâbın dizaynının içi açıcı bir tertîbe sahip olmayışı eserden istifâdeyi zorlaştırmaktadır:

I.cilt, "el-fâîdetü'l-ûlâ fî ma`net-tefsîr" den başlar, 760 sayfadır. II. cilt, Nisâ Sûresi'nden başlar, 608 sayfadır. III. cilt, Â`râf Sûresi'nden başlar, 636 sayfadır. IV. cilt, Yusuf Sûresi'nden başlar, 616 sayfadır. V. cilt, Kehf Sûresi'nden başlar, 532 sayfadır. VI. cilt, Nûr Sûresi'nden başlar, 518 sayfadır. VII. cilt, Ahzâb Sûresi'nden başlar, 543 sayfadır. VIII. cilt, Zuhurf Sûresi'nden başlar, 360 sayfadır. IX. cilt, Mücâdele Sûresi'nden başlar ve 503 sayfadır.

Râhu'l-Meânî, ikinci kez, on iki cilt halinde, 1346/1927 yılında Kahire'de basılmıştır.

Üçüncü baskısı, Beyrut'ta Münâriyye Matbaası'nda, Dâru İhyâi't-Türâsi'l Arabî tarafından, otuz cüz (on beş cilt) olarak yapılmıştır. Harfleri gâyet açık olup, âyetleri harekelidir. Tefsîr, kullanımında itiyat haline gelmiş yazılıştan daha büyük hacimli olup, baskı tarihi bulunmamaktadır.

Dördüncü kez, 1978 yılında, Beyrut, Dâru'l-Fikr'de basılmıştır. Bu baskı, on cilt ve normal kitap ebadındadır.

Diğer baskısı, 1994 yılında Beyrut'ta yapılmıştır. Bu baskı, on altı cilt halinde ve normal kitap hacminde basılmıştır. Âyetleri harekeli olup, tertîbi okuyuş kolaylığı sağlayacak güzelliktedir. Muhammed Hüseyin el-Arab tarafından tahkîk edilmiş olup, her cildin kapağında o cildin başladığı sûre ve âyet numarası yazmaktadır.

2. Rûhu'l-Meânî'nin Kaynakları

Rûhu'l-Meânî'nin kaynakları, müellifinin uğruna bir ömür sarfederek elde ettiği İslâm kültürünün bütünüdür. Âlûsî, bu tefsiri, otorite ilim adamları tarafından istifade edilebilecek eserleri tetkîk ve tahkîk ederek, üzerinde düşünerek, elde ettiği bilgileri değerlendirerek, kendini tenkitçi ve araştırmacı bir hakem konumunda tutarak telif etmiştir. Doğru gördüğü görüşü desteklemiş, bunun dışındaki görüşlerde tercihte bulunmuştur²⁰⁵. Yani bu tefsîre Âlûsî'nin rûhu hayat vermiştir.

Âlûsî'nin, eserlerinden istifade ettiği müfessirler şunlardır:

Abdullah İbn Abbas, Ebû Hayyân, Zemahşerî, İbn Cerîr et-Taberî, Fahreddîn er-Râzî, Ebu's-Suûd, Zeccâc, Suyûtî, Kâdı Beydâvî, Muhyiddîn İbn Arabî gibi müfessirler tefsirine kaynaklık yapan başlıca müfessirlerdir.

Ayrıca Dâvud-u Zâhirî, Tüsterî, Ali el-Cübbâî, Ebu Müslim İsfehânî, Cessâs, Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Ali b. İsâ er-Rummânî, Ali et-Tûsî, Ebû İshâk Ahmed b. İbrâhim es-Sa'lebî en-Nisâbûrî, Seyyid Şerif Murtezâ, Vâhidî, Râğîb İsfehânî, Beğavî, İbn-i Atiyye el-Endelüsî, Kurtubî, Neseî, Hâzin gibi zevattan da istifade etmiştir.

Âlûsî, tüm ilmî kudretini ortaya koyarak, tüm çabasını sarfederek, rivâyet ve dirâyet olarak selefî görüşlerini bir araya getiren bir tefsîr te'lif etmiştir.

Âlûsî, Ebu's-Suûd'un tefsîrinden nakilde bulunurken çoğu kez *Şeyhu'l-İslâm*, Beydâvî'nin tefsîrinden nakilde bulunurken *Kadı*, Fahreddîn Râzî'nin tefsîrinden nakilde bulunurken *İmâm* diye atıfta bulunur. Beğavî için ise *Muhyi's-Sünne* tâbiri-ni kullanır²⁰⁶.

205 Zehabî, a.g.e., I, 356.

206 Zehabî, a.g.e., I, 356.

3. Rûhü'l-Meânî Hakkındaki Görüşler

Rûhü'l-Meânî, Bağdat'ta ilim otoriteleri arasında kabul görürken; Türkiye ve Mısır'da da ilim adamlarının iltifatına mazhar olmuştur. Âlûsî, tefsîri ile muasırlarının iltifatlarını kazanırken müteahhirin tarafından da övülmüş ve eserinin tefsîrde kaynaklık yapacak konumda olduğu belirtilmiştir. Şimdi *Rûhu'l-Meânî* hakkında âlimlerin görüşlerini görelim:

İbn Âşur, bu tefsîri ilmî açıklamaları yönünden ve nazarı araştırmaları içeren üslûbu bakımından Fahreddin Râzî'nin eserine benzetir. Eser ve metodu hakkındaki sözlerinden sonra Âlûsî'nin sika bir âlim oluşundan da bahseder²⁰⁷.

Reşid Rıza ise *Rûhu'l-Meânî*'yi en büyük tefsîrlerden kabul eder. Menâr'ının kaynakları arasına alması da bunu gösterir²⁰⁸.

Kâsım Kîsî (v.1955), *Rûhu'l-Meânî*'nin cem` ve tahkik sahasında ikinci bir benzerinin bulunmadığını, hiç bir sözün kendisini açıklamaya güç yetiremeyeceği ince-likler ve gerçeklerle dolu olduğunu, isrâîlî haber ve hurafelerden uzak olduğunu, rivâyet ve dirâyeti cem` ettiğini söyler²⁰⁹.

Muhammed Abdülazim Zerkânî (ö. 1367/1948) de, *Rûhu'l-Meânî*'nin en büyük, en geniş ve cami` tefsirlerden olduğunu zikreder. Tefsîr'in içeriğinden bahsederken de, selefın rivâyetleriyle birlikte halefin ma`kul görüşlerini de tanzim ettiğini, Kur`ân ibaresinden anlaşılan mânâ ile, işaret yoluyla elde edilen mânâyı bütünleştirerek verdiğini söyler²¹⁰.

Muhammed Hüseyin Zehebî de bu eser hakkında şöyle demiştir: Bu tefsîr, müellifinin, tüm ilmî kudretini ortaya koyarak, tüm çabasını sarf ederek, rivâyet ve dirâyet olarak selefın görüşlerini bir araya getirdiği bir tefsîrdir. Âlûsî'nin tefsîri, değerli bir tefsîr ansiklopedisidir. Âlûsî, kendinden önceki âlimlerin görüşlerini, tenkitçi hür bir bakış açısıyla, kabiliyet ve zihin kuvvetine dayalı bir tercih süzgecin-den geçirerek bir araya getirmiştir²¹¹.

E. RÛHU'L-MEÂNÎ'NİN METODU

Âlûsî, gerek rivâyet, gerek dirâyet itibariyle büyük bir ilmî kudret ve tettebbu' sahibidir. Tefsirinde de bunu görmekteyiz. Tefsirinde başlıca şu konular dikkati çeker:

207 Âşur, Muhammed Fâdî, *et-Tefsîr ve Ricâliühâ*, Dâru'l-Kütübî's-Şarkıyye, Tunus, 1966, s. 145-147.

208 Abdülhamîd, a.g.e., s. 334-335.

209 Kîsî, Kâsım, *Târihü't-Tefsîr*, Bağdat, 1966, s. 144.

210 Zerkânî, Muhammed Abdülazim, *Menâhilü'l-İrfân fi'Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, Mısır, h.1372, I, 556.

211 Zehebî, a.g.e., I, 361-362.

Tefsirinin mukaddimesinde, tefsir ve tevilin manası, tefsir usûlü ilimleri, Kur'ân-ı Kerim'in cemi ve icâzı konularını ele almıştır. Sûreler arasındaki tenasüb ve insicamı belirtmiş, sûrelerin faziletine dair hadisi şerifler ve bazı inceliklerine temas etmiştir²¹².

Sûre başlangıçlarında, ele aldığı sûrenin, ismi, ayet sayısı, nüzûl yeri ve kronolojisi hakkında bilgi vermiştir. Bir önceki sûre ile münasebet kurmuştur. Âlûsî, tefsirinde başlıca şu metodu izlemiştir:

1. Ayetleri, Kur'ân ve Hadislerle Açıklaması

Asr-ı Seâdet'ten itibaren, Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsiri, tefsirin ilk kaynağı olmuştur²¹³. Bunun için müfessir ilk önce Kur'ân-ı Kerim'i müdakkik bir araştırmacı gözüyle inceler. Aynı konudaki âyetleri bir araya toplayarak birbiriyle mukayese eder. Zira, Kur'ân-ı Kerim'de veciz, mücmel, mutlak ve umûm ifade eden nice anlamlar vardır ki, onlar bir başka yerde tafsil ve izah edilmek suretiyle açıklığa kavuşturulmuşlardır²¹⁴. Müfessir Âlûsî de tefsirde büyük bir kâide olan *Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsir edilmesi* ne büyük önem vermiştir. Bir ayeti tefsir ederken, ayetin tefsirine katkıda bulunan diğer ayetleri zikretmiştir. Zaten, Kur'ân'ın bir kısmının, diğer kısmını tefsir ettiği görüşünü kendisi de tefsirinde ifade etmiştir²¹⁵. Meselâ, ihdinâ (Fâtihâ, 1/5) âyeti için "Bizi dinde sabit kıl" demiş ve buna da, "Rabbena la tüzîğ kulubena bade iz hedeytena" "Rabbimiz, bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğiltme" (Âli İmrân, 3/8) âyetini delil olarak getirmiştir²¹⁶.

Âlûsî, hadis ve illetlerini bilen mahir bir muhaddisidir. Hadisleri değerlendirir, ayetleri açıklamak için hadislere müracaat eder: "ihdinâ" (Fâtihâ, 1/5) âyetini tefsir ederken, Hz. Peygamberin "Ey kalpleri döndüren, kalplerimizi dinin üzere sabit kıl" hadisiyle açıklama yoluna gitmiştir²¹⁷.

Sadece hadis âlimlerinin görüşlerini almakla yetinmemiş; kendisi müdakkik bir araştırmacı olarak tahkik edilecek hadisleri tahkik etmiş, araştırmıştır²¹⁸. Meselâ, "Hastalığın yuvası mide, her şifanın başı ise perhizdir" sözünün Rasulullah'a nisbetini doğru bulmamış, bu sözün, Arapların doktoru Hâris'e ait olduğunu ifade etmiştir²¹⁹.

212 Bilmen, a.g.e., s. 567-568.

213 Zehebî, a.g.e., I, 36-37.

214 Zehebî, a.g.e., I, 273.

215 Âlûsî, a.g.e., XV, 15.

216 Âlûsî, a.g.e., I, 93. Birkaç örnek için bkz. Âlûsî, a.g.e., VIII, 113; XIX, 98-99.

217 Âlûsî, a.g.e., I, 93. Birkaç örnek için bkz. Âlûsî, a.g.e., VII, 8; XIX, 99, 100, 139.

218 Abdülhamîd, a.g.e., s. 214.

219 Âlûsî, a.g.e., VIII, 110. Birkaç örnek için bkz. Âlûsî, a.g.e., VIII, 110-111.

Hadisler arasında birbiriyle çelişme ihtimalini hesaba katarak, âyet hakkındaki hadisleri bir araya getirmeye gayret etmiştir. Topladığı hadisleri kuvvet ve zayıflık yönünden araştırmış, kuvvetli olana itibar ederek ayeti açıklama yoluna gitmiştir²²⁰.

Hz. Peygamber'in hangi âyetleri nasıl tefsir ettiğini bilmek müfessir için lüzumlu olan bir keyfiyettir. Buna sarfedeceği dikkat ve itina sayesinde eseri değer kazanır. Buna önem vermeyenlerin, şartlarını hâvî bir tefsir meydana getirdiği iddia edilemez²²¹. Bu yönüyle okuyucu kalbinde en ufak bir şüphe duymadan, itmi'nân içinde Âlûsî'nin tefsirini okuyabilir²²².

2. Arap Diline Ait Tahliller Yaparak Ayetleri Açıklaması

Âlûsî, âyet-i kerimeleri anlama hususunda insana geniş ufuklar açtığı için çoğunlukla dil incelemelerine önem verir. Kelimelerin lügat manaları üzerinde detaylı bir şekilde durur. Bunun için lügatçuların tefsirinden istifade eder.

Bir âyetin tefsirinde, kelimenin çeşitli anlamlarını zikreder. Mesela: Rab kelimesine değinirken; terbiye, *Hâlık*, *Seyyid*, *Melik*, *Müni'm*, *Muslih*, *Ma'bud*, *sahib* kelimelerini sıralar ve *terbiye* lafzını hakiki mânâya hamledilmesi sebebiyle, mecaza hamledilebilmesi mümkün olan diğerlerine tercih eder²²³.

Kelimelerin çeşitli anlamlarını aktardıktan sonra "nahiv konularındaki incelemeler"e başlar. Bu konuda, nahiv ekollerinin farklı görüşlerini aktaracak kadar sözü teferruatlandırır²²⁴. Meselâ, "İnananlar O'nun Rableri'nden gelen bir gerçek olduğunu bilirler. İnkâr edenler ise 'Allah bu misalle ne demek istedi?' derler" (Bakara, 2/26) âyetinin tefsirinde sadece "mâ zâ" kelimesini çeşitli vecihlerle nahvî incelemelere tabi tutar²²⁵. Sadece nahivcilerin görüşlerini nakletmekle de kalmaz, tercihte de bulunur. Meselâ, "Besrnele'nin tefsirindeki 'be' hakkında Beydâvî'nin 'istiâne içindir', Zemahşerî'nin 'musâhabe içindir' şeklindeki görüşleri"ni açıkladıktan sonra, birinci görüşü tercih ettiğini ve ikinciyi kabul etmeyip, delillerini çürüttüğü görülür²²⁶.

Kur'ân-ı Kerim, belağat ve beyan ilminde otorite olan Araplara, mahir oldukları sahada meydan okumuştur. Âlûsî, Kur'ân-ı Kerim'in bu îcâz yönünü de, âyetleri tefsir ederken ele almış, âyetleri belağat yönleri, teşbih, istiâre ve kinaye yönleriyle

220 Abdülhamîd, a.g.e., s. 212-213.

221 Aydemir, Abdullah, *Büyük Türk Bilgini Şeyhu'l-İslâm Ebu's-Suûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, D. İ. B. Yayınları, Ankara, ts, s. 116.

222 Abdülhamîd, a.g.e., s. 216.

223 Âlûsî, a.g.e., VII, 8-9

224 Âlûsî, a.g.e., IV, 81-82. Ayrıca bkz. Âlûsî, a.g.e., XXIII, 83.

225 Âlûsî, a.g.e., I, 208.

226 Âlûsî, a.g.e., I, 47.

açıklamıştır. Âyetlerin beyan ve bedî` ilimleriyle ilgili yönlerine değinmiştir. Meselâ, “Allah’ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Halbuki, kâfirler hoşlanmasa da, Allah mutlaka nurunu tamamlamak ister (bundan başka bir şeye râzı olmaz)” (Tevbe, 9/32) âyetindeki “nûr” için ‘istiâre tasrihiyye’, ‘nûrun Allah’a izâfesi’ ise ‘karîne içindir’; “söndürmekten” maksat ise, “red ve yalanlamadır” der. O halde mânâ “Allah’ın tevhidinde ve tenzihinde delalet eden şeyleri inkâr ederler” şeklinde olur²²⁷.

3. Sebeb-i Nüzûl İle Âyetleri Açıklaması

Bir âyetin tefsîrinde sebeb-i nüzûlün anlatımı önemlidir. Âyetlerin nüzûl sebebini bilmek, onların mânâlarını anlamada mühim rol oynar²²⁸. Nüzûl sebebi bilinmediği takdirde, âyetin yanlış anlaşılabilme ihtimali yüksektir. Sebeb-i nüzûl, okuyucunun kendisinin ışığı altında âyetin mânâsını anlayacağı ve sanki Kur’ân-ı Kerim âyetlerinin nâzil olduğu ortamda yaşadığını hissedeceği bir hava meydana getirir.

Âlûsî, tefsîrinde sebeb-i nüzûle büyük önem ve yer verir²²⁹. Ayrıca, nüzûl sebebiyle ilgili belirli bir rivâyeti tercih eder. Meselâ, “Vay haline o kimselerin ki, Kitabı elleriyle yazıp, az bir paraya satmak için, ‘Bu Allah katındandır’, derler. Ellerin yazdığından ötürü vay haline onların” (Bakara, 2/79) âyet-i kerimesini tefsîr ederken; “Peygamberlik sıfatının bâkî kalması halinde, başkanlıklarının gideceği korkusuna kapılan Yahûdî hahamları hakkında nâzil olmuştur” görüşünü benimser²³⁰.

4. İşârî Yönüyle Tefsîri

Âlûsî, âyetlerin zâhiri ile ilgili sözüntü tamamladıktan sonra, tefsire, işârî yaklaşım getirir²³¹. “Ve min babil işareti...” ifadesini kullanarak, rumûz ve işaretler yoluyla çıkarılan bazı manalara²³² ve âyetlerin inceliklerine, tasavvufî bir neşve ile işaret eder²³³ bu sebeple bazı âlimler Âlûsî’nin tefsîrini, işârî tefsîrler grubundan kabul ederler²³⁴.

“Hani sizden sapasağlam söz almıştık, Tûr’u da üstünüze kaldırmıştık. Size verdiğimiz kitabın hükümlerini kuvvetle tutun, onlarla amel etmek lüzûmunu hatırlayın. Tâ ki, sakınmış olasınız.” (Bakara, 2/63) âyetinin tefsirini müteakiben, şöyle bir işârî yaklaşımda bulunur: “Hani, fiil ve sıfatların tevhidi olarak akfî deliller-

227 Âlûsî, a.g.e., X, 85. Birkaç örnek için bkz. Âlûsî, a.g.e., XII, 2; XIX, 105-106; XX, 46.

228 Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed, (I-IV), *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, Mısır, 1957, I, 22.

229 Birkaç örnek için bkz. Âlûsî, a.g.e., II, 26; X, 2, 148; VIII, 110; XI, 120; XXIII, 30, 75; XXX, 39.

230 Âlûsî, a.g.e., I, 303.

231 Zehebî, a.g.e., I, 361.

232 Sâlih, Subhî, *Mebâhis fi Ulûmi’l-Kur’ân*, Beyrut, 1988, s. 296.

233 Bilmen, a.g.e., s. 569.

234 Zerkânî, a.g.e., I, 552; Zehebî, a.g.e., I, 361; Salih, a.g.e., s. 296; Sâbûnî, Muhammed Ali, *et-Tibyân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, Dârü’l-Kalem, Beyrut, 1987, s. 266.

le sizden sapasağlam söz almıştık. Üzerinize de ‘akıl’ Tûr’unu dikmiştik. Tâ ki, mânâlarını ve sözlerini anlayasınız. Allah Teâlâ “Tûr” ile kalb durumunda olan Mûsâ’ya ve irşad etme ortamında onu, gerekli olan üst makam ve hakimiyetine işaret etmiştir.” Dedi ki, “Alın, kabul edin. İyiyi kötüden ayıran akıl kitabından ‘size verdiğimizizi’. Ondaki hikmet, bilgi, ilim ve kuralları anlayın ki, şirk, cehalet ve fasıklıktan korunasınız.” Ama sonra siz bundan yüz çevirip süflî yöne yöneldiniz. Şâyet Allah’ın, size bir müddet mühlet verme hikmeti olmasaydı, hemen cezalandırılacaktınız, büyük musibete uğrayacaktınız²³⁵.

Âlûsî, bu konulardan başka tefsirinde, sûreler arasındaki münasebet, kıraatler, ve yemin konularına da önem verir:

Sûreler arası insicam ve tenasübü ele alır. Meselâ, Hümeze sûresinde, “İnsanları dil ile çekiştirme” (hemz) ve “Kaş ve göz işaretiyle alay etme” (lemz)’i inkarcıların hilelerinin bir türü olarak ifade ettikten sonra, bu gurubun dümura uğrayacağını “Fil sahiplerinin” tuzaklarının boşa çıkmasına işaret ederek, bu iki sûre (Hümeze ve Fil) arasında ilgi kurar²³⁶.

Âlûsî, tefsirinde kıraatlere de büyük önem verir²³⁷. Sadece mütevatir kıraatler ile sınırlı kalmaz²³⁸, kelime ve âyetin tefsirinden sonra, *mütevatir*, *fasih* veya *şâz* ayırımına dikkatleri çekerek, varid olan kıraatlere değinir. Meselâ, “katta`nâhüm” (A’râf, 7/160) lafzı hakkında, şeddeli ve şeddesiz olarak okunabileceğini söyleyerek, *şeddeli* okunuşunun *mütevatir* olduğunu zikreder²³⁹.

Âlûsî, tefsirinde Kur’an-ı Kerim’deki yeminlere işaret eder. Meselâ “De ki: ‘Evet, Rabbim hakkı için o gerçektir. Siz onu önleyemezsiniz.’” (Yûnus, 10/53) ayetini tefsir ederken, Allah Teâlâ’nın bu ayette *Zât-ı Uluhiyetine* yemin etmesine²⁴⁰; “Senin ömrüne yemin olsun ki, onlar sarhoşlukları içinde bocalıyorlar” (Hicr, 15/72) ayetini tefsir ederken, cumhur-u müfessirine göre *Peygamber’in ömrüne* yemin etmesine işaret eder²⁴¹.

Astronomi ve *tabiiyyat* konularında da faydalı konuları yeterince açıklar, lüzumsuz teferruata girmez²⁴². Felsefe konularında tafsilata girmez, bazı müfessirleri de,

235 Âlûsî, a.g.e., I, 282. Birkaç örnek için bkz. Âlûsî, a.g.e., III, 11-12, 31; V, 78; VIII, 23-24, 39-40; IX, 54-55, 85-87, 208-209; X, 28-30, 39-40; XXIV, 37-38, 93, 94.

236 Âlûsî, a.g.e., XXX, 232. Birkaç örnek için bkz. Âlûsî, a.g.e., IX, 157-158; XXX, 2, 85.

237 Birkaç örnek için bkz. Âlûsî, a.g.e., I, 82; V, 79; VIII, 14; XIX, 19; 46, 48.

238 Zehebi, a.g.e., I, 361.

239 Âlûsî, a.g.e., IX, 87.

240 , a.g.e., XI, 136.

241 Âlûsî, a.g.e., XIV, 76. Birkaç örnek için bkz. Âlûsî, a.g.e., XXIII, 64; XXX, 23, 119, 14.

242 Birkaç örnek için bkz. Âlûsî, a.g.e., XXIII, 9-10, 11-15; XXX, 9-11, 49-50, 78.

tefsirlerini felsefe ile doldurduğu için eleştirir. Bu ilimlere ait faydalı konuları açıklamaktan da kaçınmaz²⁴³.

Âlûsî tefsirinde, bir çok müfessirin tefsirine doldurduğu isrâîlî ve yalan haberlere karşı son derece tenkitçi bir tutum sergiler²⁴⁴. İsrâîlî haberleri zikrederek bununla, akl-ı selimin kabul etmeyeceği yalan haberlere okuyucuyu muttalî kılmak ister. Sonra da âlimerin bu yalan haberleri çürüten haberlerini nakleder. Meselâ, “Avc b. Unuk” meselesini anlattıktan sonra, bu hurafeli kıssanın Yâhudî uydurması olduğu ve bu rivâyetin sahih bir rivâyet olmadığına dâir İbn Kayyim el-Cevziye'nin görüşlerini ve bu konuyu mütekaddim ulemânın inkarlarını anlatır²⁴⁵.

SONUÇ

Âlûsî, XIX. asırda yaşamış, çok başarılı ve velûd bir ilim adamıdır. Arap dilinin çeşitli sahalalarında, tefsîr, hadis, fıkıh ve usul bilgisi gibi naklî; mantık, felsefe, astronomi ve kelâm gibi aklî ilimlerde icâzetler almıştır. Sosyal hayatta bulunduğu ortama canlılık getirmiş, hayatın bir çok sahasında aktif rol üstlenmiş; verdiği fetvalarla toplumun problemlerine çözümler üretmeye çalışmış, irşatlarda bulunmuş, ders okutmuş, bir çok ilmî eser telif etmiştir.

Kur'ân-ı Kerim tefsîriyle meşhur olmuş ve te'lif ettiği *Rûhu'l-Meânî* adlı tefsîri ile tefsîr otoriteleri arasında ismi zikredilmiştir. Bu tefsiri telif etmek için, birçok kaynak eser incelemiş, üzerinde düşünmüş, elde ettiği bilgileri değerlendirmiş, kendini tenkitçi ve araştırmacı bir hakem konumunda tutmuştur. Doğru gördüğü görüşü desteklemiş, bunun dışındaki görüşlerde tercihte bulunmuştur. Yani bu tefsîre Âlûsî'nin ruhu hayat vermiştir diyebiliriz. *Rûhu'l-Meânî*, aklî ve ilmî yaklaşımlarıyla dikkatleri üzerine çekerken; Kur'an ibaresinden anlaşılın mânâ ile, işaret yoluyla elde edilen mânâyı bütünleştirmiş, ayetlere getirdiği işârî bakış açısıyla yaptığı yorumlarla isminden bahsettirmiştir.

Âlûsî, tefsîri ile, muasır ilim otoritelerinin iltifatlarını kazanırken, müteahhirin için de kaynak olacak bir eser vücuda getirmiştir.

Rûhu'l-Meânî, en son yazılan tefsîrlerden biri olması, Kur'ân-ı Kerim'in tefsîrinin her çağda mükemmel yapılabileceğini göstermesi ve bunun en canlı örneklerinden biri olması açısından da son derece önemlidir.

243 Bilmen, a.g.e., s. 568; Zehebi, a.g.e., I, 356.

244 Zehebi, a.g.e., I, 359-361.

245 Âlûsî, a.g.e., VI, 86-87; Zehebi, a.g.e., I, 360.